

Uppsala universitet, Inst för nordiska språk.

Valda ortnamn från Hållnäs socken, Olands härad Uppsala län

Stiv Jakobsson,

Fil. stud., Uppl.

Höstterminen 1946.

OBS! I uppsatsen använda förkortningar anges i käll- och litteraturförteckningen.

OBS! Delar av slutet på uppsatsen (s 51-54) har inte tagits med i denna version. Där behandlar förf. naturnamn.

Stiv Jakobsson

Valda ortnamn från Hållnäs socken, Olands härad, Uppsala län

Förord

Då jag nu framlägger min uppsats om ortnamnen i Hållnäs socken, gör jag det inte med känslan av att den är ett fullbordat arbete. Snarare är det så, att många intressanta problem rörande namnen i min hembygd återstår. Gärna skulle jag velat försöka mig på även dem, i den mån jag kunnat. Men då uppsatsen redan är synnerligen omfattande och min tid ej tillåter mig att nu vidare dröja vid ämnet, har jag föredragit att framlägga den i det skick den nu har.

Säkert kan den anmärkningen riktas mot mig, att jag i några fall tagit upp för svåra namn till behandling. Men jag vill försvara mig därmed, att jag ej skrivit denna uppsats blott för att göra mig kompetent för tre betyg i nordiska språk utan även därför att det gällt namnen i den bygd, där jag har mitt hem och känner mig hemma. Jag har velat, i den mån jag lyckats, ge en tolkning av de namn, som har sitt speciella intresse för ortsbefolkningen. Jag hoppas också, att den ur tolkningssynpunkt onödiga utvidgning av materialet, som jag ibland gjort mig skyldig till, ej skall förminska uppsatsens värde. Det är med avsikt jag tagit upp t ex vissa kulturella företeelser, emedan de ur hembygdsforskningens synpunkt har sitt bestämda intresse.

Någon vidlyftig behandling av dialekten har jag ej givit. För den tränade språkforskaren innebär det ju ej någon svårighet, att ur de uttalsformer som givits för de behandlade namnen få en allmän uppfattning av dialekten.

Till sist vill jag tacka alla dem som generöst ställt sina kunskaper till mitt förfogande. Ett varmt tack vill jag även rikta till mina föräldrar, som ekonomiskt gjort mitt studiearbete möjligt och som låtit mig arbeta på uppsatsen under sensommaren, trots att jag även då väl hade behövt hjälpa till i jordbruksarbetet.

Käll- och litteraturförteckning

Aasen = Aasen, I, Norsk Ordbog. Chra 1873.

Arkiv för nordisk filologi. 1883 ff.

Brevner, E, Sydöstra Närke's sjönamn. Lund 1942.

Bucht, T, Till frågan om vin-namn i Ångermanland. NoB 32.

byk = bykarta.

Cleasby, R och Vigfusson, G, An Icelandic-English Dictionary. Oxford 1874.

Dahlgren = Dahlgren, F A, Glossarium öfver föråldrade eller ovanliga ord och talesätt i svenska språket f o m 1500-talets andra årtionde. Lund 1914–16.

Dalin, A F, Ordbok öfver svenska språket. 1850–53. Sthlm.

deln beskr = delnings beskrivning till bykarta.

E–m, G, Några ord om Leufsta bruk. UNTJ 1917.

Envall, P, Dalarnas vårdkaseberg och tre därmed sammanhängande ortnamnsgrupper. Falun 1946.

Feilberg = Ordbog over jyske Almesmaal. Khvn 1886–1911.

Feist, S, Etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache. Halle 1923.

Fick–Torp = Fick–Torp, Wortschatz der germanischen Spracheinheit. Göttingen 1909.

Franzén, G., Sverige. Nordisk kultur 5, Ortnamn. Sthlm 1939.

Fritzner = Fritzner, J, Ordbog over det gamle norske Sprog. Omarb. Udg. Kra 1886–96.

GVR = Konung Gustaf den förstes registratur. Sthlm 1861–1916.

Hedblom, F, De svenska ortnamnen på säter. Lund 1945.

Hellberg, L, Recension av E Brevner Sydöstra Närke's sjönamn.

Ortnamnssällskapets årsskrift 1942.

Hellquist, E, Om de svenska ortnamnen på -inge, unge ock -unga. Gbg 1904.

- Smål. Hok och några andra svenska ortnamn. NoB 11.

- Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia. Sthlm 1903–06.

- Svensk etymologisk ordbok. Ny omarbetad uppl. Lund 1939.

Hesselman, B, Från uppländska afbygder. STFÅ 1900.

- Gamla och bevarade ord i uppländska ortnamn. Upps 1922.

- Långheden och Hälsingeskogen. NoB 1930.

- Mura och vial. Från Marathon till Långheden. Upps 1935.

- Preterium af gråta, låta (sonare) och utvecklingen af samnordiskt e. Språk och Stil V.

Högbom, A G, Om ortnamn och nivåförändringar. Ymer 57 1937.

- Jakobsen, J, Etymologisk Ordbog over det norrøne Sprog på Shetland. Khvn 1908–.
- jb = jordebok i KA.
- Karlsson, K H, Upplands ortnamn. Uppland, skildring af land och folk I–II. Upps 1901–08.
- Karsten, T E, Svensk bygd i Österbotten. 1–2. Hfors 1921, 1923.
- kb = kyrkobok i Landsarkivet Uppsala.
- Kluge, F, Nominale Stambildungslehre der altgermanischen Dialekte. 3. Aufl. Halle 1926.
- Larsson, O, Hållnäs församlings hembygdskrönika. Gävle 1934.
- Leufsta arkiv. Bunt 12 och 13.
- Lind, E H, Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden. Upps 1905–15.
- Lindqvist, N, Bjärka-Säby ortnamn. I. Sthlm 1926.
- Ortnamn som leda sitt ursprung från magiska handlingar. UNTJ 1923.
- Lindroth, Hj, Studier över ortnamnen på -lösa. Fornvännen 1915.
- Två uppsaliensiska vattendragsnamn. NoB 1913.
 - Våra ortnamn och vad de lära oss. 2:a uppl. Sthlm 1931.
- Lundgren–Brate, Svenska personnamn från medeltiden. Sthlm 1892–1934.
- Lyttkens, A, Svenska växtnamn. 1–3. Sthlm 1904–15.
- Modéer, I, Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Upps 1936.
- Småländska skärgårdsnamn. Upps 1933.
- NoB = Namn och Bygd. Tidskrift för nordisk ortnamnsforskning. 1913 ff.
- Noreen, A, Altschwedische Grammatik. Halle 1904.
- Noreen, E, Studier rörande gränserna mellan Värmland och Dal samt Värmland och Norge i äldsta tid. NoB 7.
- ODS = Ordbog over det danske Sprog, udg af Det danske Sprog- og Literaturselskab. Khvn 1919 ff.
- Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län. Gbg 1923 ff.
- REU = Registrum ecclesiae Upsaliensis. Riksarkivet.
- Rhez = J H Rhezelius, Monumenta Uplandica, utg. av C M Stenbock och O Lundberg. UFT 7. Ups 1915–17.
- Rietz = Rietz, J E, Svenskt dialekt-lexikon. Lund 1867.
- Rosenberg, C M, Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige. Sthlm 1882–83.
- Ross = Ross, H, Norsk Ordbog, Chra 1895.
- Rygh m. fl., Norske Gaardnavne. Kria 1897 ff.
- Sahlgren, J, Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning. NoB 1923.

- Nysunds sockens gårdnamn. Örebro 1938.
- Skagershults sockens naturnamn. Sthlm 1912.
- Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria. NoB 1919.
- Sägner om trollen Finn och Skalle och deras kyrkobyggande. Saga och sed 1940.
- Vad våra ortnamn berättar. 1:a uppl. Sthlm 1932.

SAOB = Ordbok över svenska språket, utg. av Svenska Akademien. Lund 1898 ff.

SD = Svenskt Diplomatarium. Sthlm 1829 ff.

SOA = Svenska ortnamnsarkivet i Uppsala.

SOA:s dial-ordsaml = SOA:s dialektordsamling.

SRP = Svenska Riksarkivets pergamentsbrev.

Styffe, C G, Skandinavien under unionstiden. 3:e uppl. Sthlm 1911.

Ståhle, C I, Studier över de svenska ortnamnen på -inge. Lund 1946.

Sundqvist, N, Kamphavet i Uppsala. UNTJ 1945.

Sveriges ortnamn, Värmlands län. 1922 ff.

Sveriges ortnamn, Älvsborgs län. 1906 ff.

Söderwall, K F, Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. Lund 1884–1918.

Torp, A, Nynorsk etymologisk ordbok. Kra 1919.

ULD = Upplands lagmansdombok 1490–94; utg av K H Karlsson (SFSS 39). Sthlm 1907.

ULMA= Uppsala landsmålsarkiv. B Hesselmanns uppteckningar av ortnamn i Hållnäs finns i särskild låda med uppteckningar från Olands härad.

UNTJ = Upsala Nya Tidnings julnummer.

Uppland, skildring af land och folk. 1–2. Upps 1901–08.

Walde, A, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 2. Aufl. Heidelberg 1910.

Wessén, E, Svensk språkhistoria I. Sthlm 1945.

Några förslag till tolkning av ortnamnen

Barknåre och Lingnåre

I Hållnäs socken förekommer ett par namn, vars senare led är *-nåre*, Barknåre och Lingnåre. Synnerligen lika är också Göksnåre, men detta namns senare led synes emellertid vara förvillande lik det i dialekten gängse appellativet *snår*.

Barknåre, by ung. 5 km sydsydost om Hållnäs kyrka, uttalas vanligen *bårknaárø*, *bårknaárø*. Fröken I Isaksson har 1935 upptecknat *bårknaárø* och prof.

Hesselman 1898–99 *başknaárø*, detta senare uttal har jag också själv under sommaren upptecknat. Äldre belägg är synnerligen talrika och skiftande: (*De*) *bierkanori* 1312? SD 3, s 100 och 101, (*in*) *berghanor* 1341 SD 5, s 43, *Birkanor*, *birkenår* och *börkenår* jb 1545:6, *barkenora* och *Barkenåre* jb 1572:23, *Barknåre* jb 1610:6, *Bårknåre* 1635 Rhez, *Berknåre* kb 1664, *Barcknåra* jb 1685.

Såsom framgår av de äldsta skrivningarna, har vi med största sannolikhet att göra med *nor* n i senare leden. Detta ord ingår som bekant i ett stort antal såväl natur- som bebyggelsenamn inom det nordiska språkområdet. *Nor* betyder 'sund eller å mellan tvänne bredare vattendrag', 'inlopp eller utlopp i en sjö'. Intet i naturförhållandena hindrar, att denna betydelse antages varken med hänsyn till Barknåre, Lingnåre eller Göksnåre. Överallt har man att räkna med en trängre passage för de vatten som förr, innan markerna blivit torrlagda på grund av landhöjningen eller människans ingripande, täckte dessa trakter. Tydligast kan man se 'noret' vid Lingnåre, där ännu i dag ett större dike markerar vattnets gamla fåra.

Om nu inte naturförhållandena har något att invända mot antagandet av ett *nor* i den senare leden, gör däremot det nuvarande uttalet *naárø* detta så mycket kraftigare. Att inte detta uttal är av alltför ungt datum, visar de skrivformer som möter oss så tidigt som på 1500-talet. Även om man skulle anta, att man då i skrift använde vokaler *o* och *å* ganska mycket huller om buller, kan vi likväl inte komma ifrån ett tidigt uttal med *å*-liknande vokal. Egentligen skulle ju *o* i *nor* behållas, i överensstämmelse med förhållandet i andra ord, med från tidigare skeden samma vokal. Det uttal *bårknaárø*, *bårknaárø* som vi nu möter i det gängse samtalsspråket förutsätter snarast ett långt *a* i fsv. Att överbygga den

klyfta som således finns mellan den äldre skrivformen och det nuvarande uttalet, är därför ej lätt. Och för att göra bevisföringen riktigt stark skulle det säkert fordras ett betydligt material och ingående studier, något som jag tyvärr ej har. Jag vill dock försöka mig på en liten förklaring.

Med största sannolikhet har vi att utgå från ett långt *o*. Denna vokal har, sedan bindevokalen fallit och tonvikten lagts på första stavelsen, förkortats och fått ett öppnare uttal. Sedermera, när det ursprungliga ordets betydelse glömts bort, och den öppna vokalen skulle förlängas till följd av större tryck på densamma, har vokalen fått *å*-karaktär. Att uttalet vacklat ända in i senare tid, visar den uttalsform *bårk̲n̲g̲ur̲ø* som upptecknats 1935. Att uttalet *bårk̲n̲a̲r̲ø* och *l̲i̲gn̲a̲r̲ø* emellertid ej hänför sig från de sista tiotal åren, visar uppteckningarna *bas̲kn̲á̲ar̲ø* och *l̲i̲gn̲á̲ar̲ø* från 1898–99.

Den förra leden i Barknåre kan med utgångspunkt från den nuvarande stavningen vara ganska svår att bestämma. Emellertid visar den tidiga stavningen *bierkanori* att vi har att göra med ett helt annat ord än *bark*, nämligen fsv *birke* 'björkskog, björkdunge', en betydelse som väl låter sig förena med det lövskogsmyckade Hållnäs. För att förklara övergången av *i* till *ä* vill jag citera vad prof Sahlgren säger i "Skagershults sockens naturnamn" s 19: "Nu går emellertid fsv *i* i slutet stavelse omkr 1350 ofta till *e* som dialektiskt kan övergå till *æ*". Det nuvarande uttalet *bårk̲n̲a̲r̲ø*, *bas̲kn̲á̲ar̲ø* är sålunda ingen förvrängning av bark, som vissa skrivkunniga herrar redan på 1500-talet velat göra gällande, även om man måste medge att bark uttalas *bas̲k̲* i hållnäsdiakten. Den nuvarande stavningen Barknåre är således fel och namnet borde med större fog skrivas Bårknåre.

Lingnåre *l̲i̲gn̲a̲r̲ø*, *l̲i̲gn̲á̲ar̲ø*, *l̲i̲gn̲á̲ar̲ø*, *l̲i̲gn̲a̲r̲ø*, *l̲i̲gn̲á̲ar̲ø*, är en ensam gård som ligger 2,5 km väster om Hållnäs kyrka, just där vägarna från Skärplinge, Edsättra och Edvalla möts. Namnet skrives *linganori* 1312? SD 3, s. 100 och 101, *Lignora* och *Lindemora* jb 1610:6, *Lingnora* och *Linnora* 1636 Rhez, *Lingnåre* kb 1569 (1664).

Den senare leden har vi redan talat om. Den förra utgöres av den obrutna formen av ordet *ljung*, *Calluna vulgaris*, som i urnordiskan möter oss under formen **lingwa*. Det är icke alls ovanligt att denna växt varit namnbildande liksom så många andra och då den är tämligen vanlig i Hållnäs är det ingenting att förvåna sig över att den även där blivit namnbildande.

Göksnåre

Göksnåre *jòksnå̃rø*, *jòksnå̃árø*, *jòksnå̃urø*, ligger i den sydöstra änden av socknen och är en av de större byarna. Namnet skrives *götz nor* 1490, ULD s 20, *götnörd* och *götnore* 1493 ULD s 79 och 112, *Giossnår* jb 1572:23, *giösnora* och *Giökssnåre* jb 1610:6, *Iöksnåre* 1635 Rhez, *giöxnåre* kb 1664, *Gjöksnåre* kb 1755 och *Göksnåret* kb 1782.

Att i detta namn avgöra vad den senare leden är, ställer sig ännu svårare än i de båda förut nämnda namnen Barknåre och Lingnåre, eftersom vi har att räkna med ett *s*. I detta namn kan man ej heller med hjälp av äldre skrivformer avgöra, om vi har att göra med ett gammalt långt *a* eller *o*, eftersom långt *a* redan på 1300-talet började övergå till *å*-ljud och den äldsta skrivformen härrör sig från 1490. Av de skrivformer som möter oss under början av nya tiden synes framgå att man då i förleden såg fågelnamnet *gök* och i senare leden appellativet *snår*. Men att detta skulle vara den slutgiltiga och än mindre riktiga tolkningen bestrider, enligt min mening, de äldsta skrivformerna. Och då den senare leden trots allt i så hög grad överensstämmer med densamma i Barknåre och Lingnåre, måste vi med största sannolikhet räkna med *nor* även i detta namn, något som ur topografisk synpunkt synes mycket tilltalande.

Vi har redan berört att den förra leden folketymologiskt tolkats som fågelnamnet *gök*. De äldsta skrivningarna fram till 1610 tycks dock ha en annan mening om vad förleden skall vara. Vi möter alltså 1490 i förleden *göt*. Detta ord kan tolkas som ett mansnamn *Göt*, som finns belagt ej blott från Götaland utan även andra delar av Sverige. Man skulle i så fall förutsätta att en man vid namn Göt bott vid noret eller att något särskilt inträffat för en man med detta namn på denna plats och att således detta varit orsaken till namnbildningen.

Nu har vi emellertid ännu en tolkningsmöjlighet, som synes mig mera sannolik än den ovan framställda. I sin bok om svenska sjönamn upptar Hellqvist en sjö Göten i Kalmar län till behandling. I samband därmed förfäktar han att samma grundord ingår i flera namn på sjöar i Sverige, såsom Jössasjön i Skåne, Götsjön i Dalsland, Gösken i Gästrikland. I det ursprungliga namnet för Göta älv, *Gautælf*, skall detta ord också ingå. Likaså i en mängd namn i Norge. Om *gaut* står följande att läsa i SOÄ 2 s 162: "Detta ord, som endast anträffats såsom namn på vatten, är detsamma som fht och mht goz 'utgjutning, flode, ström,

fors' och är nära besläktat med gjuta". Vilken betydelse Hellqvist räknar med i fråga om sjön Göten nämner han inte.

Som en möjlig förklaring till de äldsta och förmodligen tillförlitligaste skrivformerna för namnet Göksnåre skulle jag således vilja anta, att den sjö, som säkerligen en gång funnits i den numera uppodlade sänkan vid byn, kallats **Götsjön*, **Göte* eller **Götir*. För det trängre utloppet mot havet, som i någon mån framgår av G 99, skulle vi således ursprungligen ha haft ett namn **Götsjönor*, **Götisnor* eller något liknande. En reduktion av detta namn skulle sedan föra oss fram till den form som möter oss 1490, nämligen *gözznor*, vilket namn så småningom överförts på den vid vattendraget uppväxande bebyggelsen.

Edvalla by

Edvalla *jēvālā*, *jēvālīā*, *jōvālā*, *ēdvālā*, är den by ungefär mitt i socknen, i vilken kyrkan är belägen. De äldre beläggen för namnet är: (*De*) *Ewerlum* 1312? SD 3 s 100 och 101, (*i*) *ewarlā* 1492 ULD, *euarle* jb 1545:6, *eruala* och *Ewarla* jb 1572:23, *Eualla* och *Ewalla* jb 1610:6, *Ewalla* jb 1632:23, *Ewala* 1635 Rhez, *Ewala* kb 1664, *Edhwalla* jb 1685.

Den senare leden i detta namn är, såsom framgår av de äldre skrivformerna och det genuina uttalet, ej *vall*, som den nutida stavningen antyder. I stället har vi säkert att göra med en avledning av appellativet *vad*, fsv **vædhil* (*væðil*) med *i*-omljud *a*-vokal. Då ordet sedan kom att användas i plur av någon anledning (jfr Berga som namn på by, där det bevisligen endast finns ett berg men vars plur. tolkas som avseende flera gårdar) har *i*-vokalen fallit och de båda ljuden *ð* och *l* har således kommit att stå tillsammans. För att ge en förklaring till den övergång av *ð* till *r*, som vi med denna tolkning måste räkna med, vill jag citera Hellqvist: "Smål. Hok och några andra svenska ortnamn" (NoB 11). I denna uppsats behandlar han ett bynamn *Värila*, som han anser vara plur. till fsv **vædhil* 'vadställe' och säger med avseende på den nuvarande ljudförbindelsen *rl*: "Nu kan man vid sidan av nsV Väla av fsv Vadhla tänka sig en biform *Värila* med dialektisk övergång *ð* till *r* framför *l* av samma slag som sv. dial. örla (jfr no. örl) till ödla och möjligen fsv sirla, särila (sävla!) av siðla (som dock kanske snarast bör förklaras på annat sätt)." Vidare: "Enligt Kock PBB 15 s 258 f har stavelseslutljudande *ð* i relativt oaccentuerad stavelse övergått till *r*." Vi torde följaktligen våga räkna med en liknande övergång i *Ewerlum*.

Då övergången *rl* till tunt *l* är ett fenomen, som vi kan studera i nutida svenskt uttal, synes det mig ej erfordra några större utredningar, jfr blott uttalet av följande ord med hållnäsk dial: pärla *pǣla*, märla *mǣla*, sädesärila *sæ̥d̥sǣla*.

Den *ä*-vokal som uppstått genom *i*-omljud och som återspeglas i de tidigare beläggen, har senare övergått till *a*, dock före övergången *rl* till tunt *l*. Inför en övergång *ä* till *a* ställer sig A Noreen visserligen något tveksam. Han säger dock följande i Altschwedische Grammatik § 117 Anm: "Ein übergang æ > a ist vielfach angenommen worden, besonders von Kock, der ihn unter umständen vor ð, z, l und r statuiert. Am ehesten annehmbar wäre die ansicht, dass (wenigstens nebentoniges) æ zwischen v oder w uns r zu a werde." De krav som Noreen uppställer synes i detta fall helt uppfyllda. Emellertid utgör hans tvekan ett minus för mitt bevis men då prof Hesselman bekräftat teorin, vågar jag tro på densamma.

Vilket ord som ingår i den förra leden, är däremot svårare att bestämma, emedan terrängförhållandena, så vitt jag kan förstå, bestrider den tolkning som förefaller sannolikast, om man utgår från äldre skrivningar och genuint uttal, liksom även den nutida stavningen. Man skulle nämligen i förleden kunna se ordet *ed* 'plats där man har åtminstone äldst lämnat båten i lugnvattnet, gått till fots och tagit ny båt ovanför forsen – eller på andra sidan näset' (Hesselman i Långheden och Hälsingeskogen, NoB 1930 s 37). Belägg för att *ð* kunnat "falla" framför *w* finner vi i Altschw Gr § 244: "ð schwindet sporadisch vor m, n, r, R und w". Namnet skulle således med denna tolkning av förleden betyda ung 'det lilla vadstället vid edet'. Edet skulle då möjligen ha varit den lilla upphöjning, som finns på nordsidan av byn och vadstället skulle ha varit vid den västra delen. Men att placera ett *ed* i denna terräng, synes mig högst olämpligt, då de sjöfarande med en liten sväng kunde ha kommit förbi höjdsträckningen. Hesselman har också i sin nyss omnämnda uppsats framhållit, att det är synnerligen ovanligt med *ed*-namn i dessa trakter, där man hjälpligt kunde komma fram genom trånga sund.

Ur topografisk synpunkt vore jag därför snarast böjd för att i förleden se ordet *äv* m 'å', som Rietz känner från Halland och enligt SOÄ förekommer i Hälsingland och även ingår i namn i Älvsborgs län och på andra platser. Rietz upptar också ordet *evå* f, bildat till samma stam och med betydelsen 'dy, gyttja', som också vad terrängen beträffar ställer sig mycket sannolikt.

Emellertid inställer sig ur språklig synpunkt flera svårigheter, som kanske sätter krokben för dessa båda möjligheter. Först och främst måste man vid denna tolkning räkna med att det ur *a* uppkomna *ä*-ljudet skrives *e* redan 1312? och detta är kanske för djärvt. Dock måste vi ju med den tolkning av den senare leden som jag lagt fram även där räkna med ett *e* i skrift som motsvarar ett *ä*, bildat genom *i*-omljud på *a*. Vad skulle då hindra, att vi i förleden hade samma företeelse?

Som en andra svårighet möter oss det genuina uttalet med brytning av förleden. Är det möjligt att ett ur *a* genom *i*-omljud uppkommet *ä* övergår till långt *e* och bryts? I Språk och Stil V s 114 omnämner emellertid Hesselman den företeelsen att *ä* förlängts och övergått till långt *e*. Detta sålunda uppkomna ljud brytes inte i det område av Norrland som han i detta sammanhang behandlar men man kan säkert våga räkna med att denna övergång också ägt rum i norra Uppland, som i många avseenden språkligt överensstämmer med Norrland och att där det uppkomna långa *e*-ljudet brutits, eftersom norra och östra Uppland är det område där man haft den mest genomgående brytningen. En förlängning av vokalen är också mycket lättförklarlig, eftersom förleden måste ha varit trycktung en gång, för att *ä*-ljudet skulle övergå till *a* i den senare leden.

Om man i förleden skall våga se *evå*, måste man räkna med ett tidigt fall av genitivvokalen *u* mellan de två lika konsonanterna *v*, något som synes mig sannolikt men som jag dock ej hunnit undersöka något närmare, varför jag blott velat antyda möjligheten.

Om dessa tolkningar således vore möjliga, betydde således Edvalla 'vadstället över ån' eller 'vadstället över gyttjan'.

Ortnamn på -inge

Ett enda exempel på inge-namn påträffar man i Hållnäs, nämligen Gudinge *gúðkɛgø, gùðkɛgø, gúðkɛgə*. Den plats som namnet avser, är numera en av de större fiskehamnarna, belägen vid den östra kusten såsom framgår av G 99. Det första belägg jag kunnat uppbringa är *Gudinge* kb 1755.

Naturligtvis är det ej alls omöjligt, att vi här har att göra med ett patronymicum. Namnet skulle enligt denna tolkning vara en avledning på mansnamnet *Gudhir* eller *Gudhe* och således betyda ung 'platsen, där *Gudhirs* eller *Gudhes* följeslagare eller ättlingar bor'. Denna namntyp är synnerligen vanlig och "de

äldsta ortnamnen på -inge härröra från förhistorisk tid, troligen från folkvandringstiden" enligt Sahlgren i "Nysunds sockens gårdsnamn". Att vi här ej har att göra med ett urgammalt namn, är självklart, då byn ligger alldeles intill stranden.

Emellertid kan i *inge*-namnen ingå andra beståndsdelar än personnamn. Ofta är de toponymica. Ibland ingår namn på växter och djur. I detta fall kan vi med stor sannolikhet våga räkna med fågelnamnet *guding* m, namn på ejderhanarna. Det är ej omöjligt att namnet på viken invid byn, Gudingefjärden *gūdiŋsfjān*, å G 99 kallad Barknårefjärden *bārknāsfjān*, som egentligen är den innersta delen av viken, är det ursprungliga namnet och att Gudinge är en förkortning till detta naturnamn. Namnet skulle således betyda 'platsen där det finns guding, ejder'.

Hjälmenge

Avljudsformen *unge* ingår i ett namn, Hjälmenge *jāl'mūŋi*, *jāl'mūŋø*, *jēlmūŋø*, by belägen ett par km öster om Hållnäs kyrka. Det är en av de största och säkert en av de äldsta i socknen. Namnet skrives (*De*) *hielmungi* och (*De*) *hialmungi* 1312? SD 3 s 100 och 101, (*i*) *hielmwnghe* 1492 ULD s 54, *jelmungä* jb 1545:6, *jelminge* jb 1572:23, *Helmunge* 1610:6, *Hjelmunge* jb 1632:23, *Iämlinge* 1635 och *hielmunge* 1636 Rhez.

I sin bok "Svenska ortnamn på -inge" har Hellqvist s 189 några rader om Hjälmenge, där han betecknar namnets ursprung som osäkert. Han vill ej avgöra om det är ett patronymicum eller toponymicum. Däremot påstår han, att namnet "skrifves dock äfven Hjälmenge", en stavning som han torde vara tämligen ensam om, jag har i varje fall ej kunnat finna något belägg för densamma.

Om man skulle tolka namnet patronymiskt, hade man att utgå från ett personnamn *Hjalm*, som genom progressivt *i*-omljud övergick till *Hjälme*. Detta namn finns belagt i fornsvenskan och en sådan tolkning vore således ej otänkbar. Namnet skulle då betyda 'platsen där Hjalms ättlingar eller följeslagare bor'.

Emellertid finns även andra tolkningsmöjligheter. Inom socknen känner man ännu väl till den ladtyp som kallas *hjälm* *jalm*, *jalm*. Den består av ett flertal resta stolpar, som uppbär ett tak, vanligen av halm eller rör, och saknar väggar. Som regel kan man köra in i den på ett flertal ställen och lassa av hölasset åt båda sidor. I Öster-Lövsta socken, som gränsar intill Hållnäs, användes sådana ännu

och jag har därifrån upptecknat namnet Bovretshjälmen och Gåvastbohjälmen. I Hållnäs begagnas ej hjälmar numera utan man föredrar lador med väggar. Men det är mycket sannolikt att man en gång använt sådana.

Då markerna vid Hjälmunge är synnerligen bördiga, är det mycket troligt, att man redan på ett tidigt stadium började slå dessa och att man därvid använde sig av hjälmar för att skydda höet bättre än i stackar. *Hjäl*m har ju också av flera framstående forskare ansetts ingå i skilda ortnamn och det synes mig icke vara omöjligt att det är denna betydelse hos *hjäl*m som möter oss i detta ortnamn, som således skulle betyda 'folket vid hjälmen'.

Emellertid synes Ståhle i sin avhandling "Studier över de svenska ortnamnen på -inge" vara av en annan mening beträffande Hjälmunge. Han anser en "toponymisk tolkning ofrånkomlig" och hänvisar till den ej långt ifrån liggande byn Sikhjälma, "vars senare led måste vara en lokalbeteckning". Vi skulle således ha att göra med en "hjälmliknande terrängformation". Denna tolkning är kanske den sannolikaste eftersom vi på den plats som ligger högst i byn och som säkert tidigast bebyggdes, har ett plant, rundslipat bergparti. Tolkningen av namnet skulle i detta fall bli "folket som bor vid eller på bergknallen".

Sikhjälma

En av de större byarna är också Sikhjälma, *s̥s̥s̥ál̥mø*, *s̥s̥s̥ál̥mø*, *s̥t̥s̥s̥ál̥mø*, (*s̥t̥k̥s̥ál̥mø*), *s̥t̥k̥s̥ál̥mø*, *s̥t̥k̥h̥s̥ál̥ma*, *s̥t̥k̥h̥s̥ál̥ma*. Tyvärr finnes intet belägg från medeltiden utan det första möter oss på 1500-talet. Här några av de påträffade skrivformerna: *sittielme* jb 1545:6, *sittielmme* jb 1572:23, *Sithielma* jb 1610:6, *Sikelmen* 1635 Rhez, *Sikelme* kb 1695 (1664), *Sikhjelma* kb 1782.

Tolkningen av den senare leden av detta namn har vi redan varit inne på. Och vi skall blott i all hast repetera det sagda och något utfylla det med avseende på Sikhjälma. Vi har således att utgå från ett ord hjälm, endera i betydelsen 'fristående skjul eller tak, varunder säd eller hö förvaras' eller åsyftande någon 'hjälmliknande terrängformation'. I detta fall är det synnerligen svårt att avgöra, vilkendera av dessa betydelser som varit namnbildande. Emellertid ligger runda, avslipade bergknallar väster om byn och även norr och det är att förmoda att dessa för länge sedan, innan skogsvegetationen blev alltför ymnig, på ett mer iögonfallande sätt än nu dominerade landskapet. Jag skulle därför vilja utgå från betydelsen 'hjälmliknande terrängformation' som den primära, även om jag inte

helt vill utesluta möjligheten av den andra betydelsen, vid tolkningen av förleden.

Det enda i dial. nu levande ord, som skulle kunna komma till användning vid tolkningen av förleden, är fisknamnet *sik*. Denna fiskart har säkert länge fiskats och fiskas alltjämt efter Hållnäs-kusten. Naturligtvis skulle man med denna tolkning kunna tycka att den äldsta stavningen ej borde vara *sitt-* utan *sik-* och att det äkta uttalet ej borde vara *si'sål̥mø*. Men vi måste här räkna med den ”norrländska förmjukningen” som sträcker sig ganska långt ned i Uppland. Namnet skulle således betyda ’hjärmen, där man fiskade eller det var gott om *sik*’.

Nu finns emellertid *sik* även i en annan betydelse, nämligen *sik* f ’sidlänt ställe, däld der vatten framrinner; småträsk’ (Rietz). Fritzner upptar ett *sik* n ’stillestaende eller långsamt rinnende Vand’. I Älvsborgs och Skaraborgs län är *sik* ännu ett levande ord i betydelsen ’sidlänt, vattenförande mark eller dalsänka’, ’sank, bördig, rikt gräsbevuxen däld i ängsmark’ eller liknande. Även denna tolkning av förleden är ej otänkbar, då stora delar av Hållnäs långt ned i tiden varit vattensjuka och trakten där bergkullarna ligger, gott kan ha varit den *sik* som namnet synes förråda. Namnet skulle då betyda ’bergknallen på den sankna ängsmarken’. Denna tolkning synes mig så pass säker att jag föredrar att ej framställa några andra, som kanske vore utan värde i sammanhanget, även om de vore tänkbara.

Hållen

I den norra delen av socknen ligger byn Hållen *hon̥, hon̥, hóđn̥, hæ̃n̥, hæ̃ñ̥, hółđn̥, hół̥n̥*. Namnet skrives (*De*) *Huld* och *huld* 1312? SD 3 s 100 och 101, *Hold* 1363 SRP nr 572, *hååldh* jb 1545:6, *holm* jb 1572:23, *Holndh* jb 1610:6, *Holnndh* jb 1632:23, *Holen* 1635 Rhez, *Holln* kb 1664, *Hållen* jb 1685, *Holln* kb 1755.

Den ursprungliga formen för detta namn är alltså, att döma av den äldsta skrivningen, *huld*. Att namnet sedan fått bestämd artikel bör inte förvåna oss. Av skrivningarna att döma ägde detta rum någon gång på 1500-talet, vilket ju visserligen måste anses vara ganska långt fram i tiden, om man betänker att den bestämda artikeln lades till en del gamla ortnamn i slutet av medeltiden, men vi får tydligen räkna med att denna tendens nådde Hållnäs ganska sent.

Namnet är förmodligen en avledning av ordet *hul* 'hål' och har möjligen hetat **huliðo* f. Av denna form har vi sedan fått *huld* genom bortfall av *i* mellan två stavelser och utan omljud, eftersom stavelsen före är kort, och långt *o* har förkortats och fallit i enlighet med synkoperingsreglerna. Övergången *u* till *o* i den långa stavelse som så uppkommit, möjliggjordes därav att *l* uttalades tjockt såsom i grundordet *hul*.

Med denna tolkning som utgångspunkt skulle man följaktligen komma fram till en betydelse 'dalen, sänkan'. Då gårdarna i Hållen ligger på något högläntare mark invid en sänka, vars lägsta del ännu är något vattenfylld och kallas Viken *vít̥s̥en*, *vík̥øn*, torde denna tolkning inte omöjliggöras av de topografiska förhållandena åtminstone. Om den är rätt, skulle således det gamla *huld* ej alls ha avsett att det var den plats där man fick 'skydd, huld, värn' och ej heller att där var något av en "borg" för de gamle vikingar.

Hållnäs

Med största sannolikhet ingår samma ord i sockennamnet Hållnäs *hoʹlné̃s*, *hoʹlné̃s*, *hoʹlné̃s*. Det skrives *Holdanes* och *hwldanes* 1312? SD 3 s 100 och 101, *huldanes* 1314 SD 3 s 147 avskr 1344, *huldanes* 1302–1319 SD 3 s 428 och 429, *Huldanaes* 1312 Styffe Skand s 385, *huldanaes* 1341 SD 5 s 43, *holdanes* 1363 SRP nr 572, *hallanäs* 1490 ULD s 3, *holdeness* 1490 ULD s 94, *hollenes* 1491 ULD s 36, *hollenaess* 1526 GVR 3 s 302, *hollaness* 1527 GVR 4 s 1, *holdenäs* och *håldenäs* jb 1545:6, *hollenäs* jb 1572:23, *Hollenäs* och *hållnäs* 1610:6, *holnäs* och *Holnes* 1635 Rhez, *Hollnäs* och *Hålnes* 1636 Rhez, *Hållnäs* jb 1685.

I de äldsta skrivformerna möter vi genitiv av *huld*. Namnet som följaktligen är betydligt senare än *huld* till bildningen, åtminstone så långt efteråt att *huld* hade blivit den by, som man i första hand räknade med och var mest känd, betyder således 'näset på vilket *huld* är beläget'. Så småningom har det *-a* ur *-ar* som betecknade genitivförbindelsen, försvagats och bortfallit. Vad som skulle kunna tala mot en sådan tolkning av sockennamnet vore det förhållandet, att namnet uttalas med tunt *l*. Detta kan dock vara en senare utveckling under inverkan från skrivformen eller det följande *n*.

Det synes mig icke omöjligt att vi har att göra med en avledning av ordet *hul* även i namnet Hordret *hódr̥ø*, *Holder Sjön*, byk Slada 1779–1782, namn å f d sjö

vid Slada skola. Där fanns vatten åtminstone i början av 30-talet, ty då lekte jag själv på sjöns is om vintrarna under rasterna. Numera är den dock utdikad och det är inte osannolikt att namnet glömmes nu när sjön inte längre existerar. Sjön var liksom delad i två sjöar genom en liten förhöjning. I Isaksson upptar därför helt riktigt Lillhordret *l̥sh̥dr̥* och Storhordret *st̥rh̥dr̥*. Däremot kan jag inte gå med på att det uttal som hon anger är genuint. Själv vet jag mig aldrig ha hört annat än *l̥sh̥dr̥* och *st̥rh̥dr̥* och då jag så ofta kommit i kontakt med namnets uttal men ej dess skrivning och dessutom hört gamla personer tala om det helt spontant och ändå använt uttalet *h̥dr̥*, anser jag detta som mera äkta. I detta sammanhang skulle jag också vilja anmärka på att hon genomgående skriver *kv̥n* och *kv̥dn* för kvarn och *h̥lm(̥)* för holme, något som i lika hög grad synes mig vilseledande med avseende på hållnäsdiakten. Det heter *kv̥n*, *kv̥dn* och *h̥l̥ma*. Dock vill jag i detta sammanhang också påpeka att I Isaksson utfört ett mycket gott arbete och lyckats förvånansvärt väl i sina uppteckningar.

Jag skulle således vilja rikta uppmärksamheten på namnet Hordret och samtidigt vilja framkasta en hypotes om att det kan vara bildat till ordet *hul* liksom troligen Hållen, fastän vi här har att göra med en annan avledning.

Kärven

Kärven *śár̥v̥n*, *tsár̥v̥n*, by en halv mil norr om Lövestabruk, angiven å G 99. Namnet skrives *thiæ rawi* 1341 SD 5 s 43 REU av 1344, *kierffwen* jb 1545:6, *Tierffuen* jb 1572:23, *Tierffwenn* jb 1610:6, *Kärfuen* 1635 Rhez, *Tiärfwen* jb 1685, *Kierfwen* kb 1755.

I uppsatsen "Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning" påvisar Sahlgren, att vi i många ortnamn på -vi ej bör räkna med ett *vi* i betydelsen kultplats utan att ordet helt enkelt betyder 'skog'. Detta *vi* anser han, redan i runsvensk tid ha kunnat uppkomma ur det neutrala kollektivet *vidi*. Han tänker sig också den möjligheten, att det kan vara dativ sg eller nom pl av *vider* m 'skog'.

I Kärven kan vi säkert våga räkna med *vidi* 'skog'. På platsen finns nämligen inga tecken, som tyder på att den en gång använts som kultplats. Dessutom borde ett *vi* 'kultplats' ha bevarats, eftersom detta *i* är långt. Däremot bör ett ur *vidi* uppkommet *vi* lätt öppnas och få *e*-karaktär, eftersom det är kort och såsom

i detta fall står i svagton. Sedan har namnet under slutet av medeltiden fått bestämd artikel.

Den förra leden i namnet är svårare att bestämma och om man tillmäter det tidigaste belägget stor auktoritet, tämligen omöjligt. Man skulle nämligen i förleden kunna se ordet *tjära* f och namnet skulle således betyda 'tjärskogen', en ur betydelsesympunkt mycket sannolik tolkning. Emellertid ville man gärna, om man skulle lägga in denna betydelse i namnet, ha det skrivet **tiäruwi* 1341, alltså med bindevokalen *u*, som hos svaga fem utmärker genitiv.

I sin nyss nämnda uppsats upptar Sahlgren namnet Kåvö, *quadowi* 1299. Detta namn skulle betyda 'kådsken'. För detta namn förekommer tre former med bindevokalen *a*, från början av 1300-talet. Av dessa tre är åtminstone två original. Den ursprungliga vokalen *u* synes i detta namn ha försvagats så betydligt redan i början av 1300-talet, att man skrev exempelvis *kedhawi*. Vad hindrar, att vi i *thiærawi* har att göra med samma företeelse? Och då betydelsen i så hög grad talar för tolkningen 'tjärskogen', tjära var ju förr en synnerligen viktig produkt för nordborna, synes det mig i varje fall icke otänkbart, att denna tolkning är den enda möjliga och riktiga.

Lönnö

Till de äldsta ortnamnen i Hållnäs hör säkert Lönnö *lʊ̃nø*, *lónø*, *lʊ̃nø*, by väster om Hållnäs kyrka. Namnet skrives (*de*) *lyno* 1312? SD 3 s 100, (*in*) *lynnø* 1341 SD 5 s 43, *lönö* jb 1545:6, *lönna* 1572:23, *Liönna* och *Lönne* 1610:6, *Lonne*? 1635 Rhez, *Lönne* jb 1685, *Lönnö* och *Lönne* kb 1755.

Den senare leden som knappast kan vara något annat än appellativet *ö*, visar att namnet härrör sig från den tid, då Hållnäs till stora delar var täckt av vatten.

Den förra leden torde vara trädnamnet *lönn* eller den därpå bildade *ia*-stammen *lönne*. Detta trädslag finns ännu tämligen allmänt i socknen.

Enskär

Ett namn där vi också har att räkna med ett trädnamn är Enskär *jənʃær*, *jənʃær*, *ənʃær*, namn på en enda gård vid den östra kusten, nordost om Slada. *Eenskiär* jb 1686, *Enskiär* 1735, handlingar rörande Hållnäs vid Lövsta herrgård, *Enskiär* byk Hållen 1745–57, *Eneskjär* byk Slada 1779–82.

Både den senare leden skär, som enligt Modéer "Småländska skärgårdsnamn" s 43 liksom ö betecknar tidiga namn och den obestämda formen visar, att namnet trots de sena beläggen är tämligen gammalt. Jämför det senare bildade namnet Storskäret *stòr fæ'rrø, stò fæ'rø*, nytt namn å ön Långbådan vid östra kusten. Enskär har säkert länge varit upplandat.

I den förra leden möter vi säkert namnet på den i Hållnäs vanliga busken (trädet) Juniperus. Enligt Modéer i nyss citerade arbete kan vi i namn på *En-*, *Ene-* också ha "svag form av adj och räkneordet en, ... i bet. 'ensam, enstaka, allena'".

Denna möjlighet behöver vi dock icke arbeta med, då skärgården i dessa trakter är alltför rik på öar för att man skulle tala om en ensam liggande. För en plats Enviken framlägger Hesselman i "Långheden och Hälsingeskogen" den tolkningen, att namnet har avseende på det förhållandet att ett par vägar möttes på denna plats och att namnet således betydde 'föreningsviken', 'viken där vägarna förena sig' (på sjön eller på isen) eller 'viken vid vägknuten'. Skulle man tänka sig denna tolkning för Enskär finge man förutsätta att orten varit mötesplats för vägarna från Hållen och Slada såsom det nu i viss mån är. Men jag tror knappast att antagandet är särskilt vägande.

Ortnamn på -vik

Intill Enskär ligger Hammarviken *hàm arvít'sin, hãm arvít'sin, hãm arvíkøn*, namn på några gårdar. *Hammarviken* byk Hållen 1745–57 och *Hammarviken* kb 1755.

Det i förleden ingående ordet betyder enligt SAOB antingen 'brant stupande bärgparti, brant bärgstup; brant stupande klippavsats' eller 'med lövskog, i sht björk, bevuxen stenig backe'. Det är den senare betydelsen vi möter i Hammarviken. Platsen är ganska stenig och där förekommer framför allt askar.

Ett växtnamn möter oss även i Tårterviken *tååt'ør vít'sin, tååt'ør vít'sin, tååt'ør vít'sin, tååt'ør víkøn*, namn på torp och några fiskegårdar norr om Edsättra. Namnet skrives *Thåtelviken* kb 1672 (1664) och *Tåtelviken* kb 1755.

I förleden ingår ett gräsnamn tåtel *tååt'ør*, gräsarten är synnerligen vanlig.

Som en förklaring till uttalet vill jag citera ett litet stycke ur Hesselmans uppsats "Mura och vial" (s 47 i "Från Marathon till Långheden"): "Växlingen mellan l (tjockt l) och r i ändelse, som i vial och viar(e), har många motsvarigheter i svenskt talspråk: jag nämner dubbelformer som fjättur och fjättul (*l*), besmar och besmal (*l*) 'besman', masur, masare och masål (*l*), tåtål (*l*) och tåtör, tåtur

etc.” Det så uppkomna *r* torde ha påverkat de föregående *t*-ljuden, så att de blivit apiko-alveolara.

Flottskär

Flottskär *flót̪ær*, *flót̪ær*, *flét̪ær*, är en större gård vid den östra kusten, ung rakt öster om Vavd. Belägg: *flåtskär* kb 1664, *Flåtskiär* jb 1686, *Flåttskiär* byk Vavd 1778–1783, *Flatskär* kb 1782, *Flåtskjär* kb 1789. Egendomen gavs, troligen 1787, av en baron de Geer åt Per Nordling för att denne under baronens exil i Frankrike på grund av ”de lidelsefulla partistriderna under Adolf Fredriks sista år” troget följt sin herre och äges numera av dennes ättlingar.

Förra leden har förmodligen avseende på att man under det tidigare skedet av platsens bebyggelse, använde sig av flotte för att nå ut till den. Någon annan tolkning anser jag det inte finnas skäl att framlägga. Kanske skulle jag blott säga, att jag föga tror på uttalet *flét̪ær* i SOA.

Malen

Malen *maṽ*, *máṽ*, *maṽ*, *máṽ* är en mindre by på ett par gårdar, ung. 1,5 km från Vavd österut. Namnet skrives *malen* jb 1545:6 och 1572:23, *malenn* jb 1610:6, *Malen* jb 1610:6 och 1632:23, *Malen* 1635 Rhez, *Malen* jb 1685.

Uttalet av tjockt *l+n* och *rn* har i dial sammanfallit. Detta har bidragit till att vi fått uttalet *máṽ*, som egentligen endast hör ord som slutar på *rn* till. Om denna egenhet skriver Hesselman i ”Sveamålen”, s 60: ”Här kan möjligen också framhållas öfvergången barn > badn ’barn’ (jfr falln > falldn, disn > distn) i Hållnäs och Ö-Löfsta, som synes äga en viss likhet med den västnorsk-isländska öfvergången rn > dn.”

När det gäller att tolka detta ortnamn, synes det mig vara blott en möjlighet som man bör räkna med. Om man utgår från den gamla stavningen Malen och undersöker möjligheten till tolkning med utgångspunkt från denna, finner man, att naturförhållandena intet har att invända. Vid en blick i SOA:s dial-ordsaml finner man att *mal* är ett ord som ännu är levande framför allt i Västern län, där det kan betyda ’strandparti, övertäckt av större och mindre av vattnet rundslipade el. polerade stenar. En mal kan sträcka sig ända till 50 á 100 meter upp på land.’

SAOB ger bl a översättningen 'fält l plats i sht strand betäckt med grovt grus l runda stenar'. Rietz anger att ordet kan betyda 'groft grus och småstenar vid stranden af haf, sjö eller å'. Man kan tycka, att detta överensstämmer illa med det verkliga förhållandet, eftersom Malen ligger ung en halv mil från havet. Men man kan säkert våga dra den slutsatsen, att malen användes som namn på den grusås som går genom byn, redan då havet nådde upp till denna plats.

Rossholm

Vid nordvästra kusten av Hållnäs ligger en mindre by med namnet Rossholm *rə̀shol̃m*, *ròshol̃m*, *rə̀shə̀l̃m*. Namnet skrives *Rossholm* kb 1668 (1664), *Rosholm* kb 1755, *Roosholm* kb 1782, *Råssholm* byk Sikhjälma 1766 och 1779–80. Rhezelius omnämner i sin bok "Monumenta Uplandica" en by "Rosaren nor från kyrkian ½ ¼ mill" som troligtvis avser samma plats. Förgäves har jag sökt finna namnet som benämning på någon gammal nu övergiven boplats men det har visat sig omöjligt. Att förleden emellertid är densamma synes mig mycket sannolikt.

I folkets fantasi har denna plats kommit att spela en stor roll. Redan från sin barndom får man med sig den tron, att namnet Rossholm kommer därav, att ryssarna landsteg på denna plats och att Ryssholmen skulle vara det äkta uttalet men att det sedan förvanskats till *rə̀shol̃m*. Denna föreställning sitter så fast rotad, att då jag för en person förklarade, att namnet fanns belagt redan från 1600-talet och sålunda ej kunde vara från år 1719, då ryssarnas härjningar ägde rum, påpekade han att det kunde härröra sig från ett tidigare plundringståg av ryssarna. Innan vi går in på tolkningen av Rossholm, vill jag här ge en liten glimt av hur ryssarnas framfart även för övrigt kopplats samman med många namn.

Några km väster om Rossholm finns en grind, som kallas Skargrind *skargrī̃ñ*, därför att ryssarna på denna plats skar av tungan på den ledsagare, som visade dem vägen till Sikhjälma. Ryssarna brände hela byn Hållen (liksom också Edsättra) och lämnade endast en *koja kə̀ja* orörd. Orsaken till att man skonade stugan *stúgə* var, att där låg en gumma sjuk. En liknande historia berättas från Edsättra. Stugan i Hållen stod länge kvar och kallades Lötstugan *lòtstúgə*. På Hjälmunge bys ägor finns en backe och betesmark, som kallas Grötvik *gròtvī̃k*, *gròytvī̃k*, *gròtvī̃k*, *gròtviken* byk Slada 1754, *Grötvik* deln. beskr. 1847, vars obestämda form förmodligen förråder att namnet är gammalt och vars förra led

sannolikt är *gröt* 'småsten, grus', ett ord som är synnerligen vanligt i ortnamn, framför allt i Norge men även exempelvis i Österbotten enligt Karsten "Svensk bygd i Österbotten": "Grötö, ett vanligt namn på smärre öar med hopar av stenar på stränderna". Detta namn Grötvik skall nämligen ha uppkommit därav, att byborna, då ryssarna kom, flydde till denna plats vid dåvarande Hjälmutungesjön och levde av gröt som kokades av det enda man fick med sig, nämligen mjöl. I Göksnåre finns en åker kallad Rysshage *ry̥shḁga*, som skulle ha fått sitt namn därav att en "kvinna flydde dit, när ryssarna brände i socknen". Platsen kan lika gott ha fått sitt namn därigenom att en *kolryss* *kəulry̥s* stått i hagen, en numera och säkerligen också förr synnerligen vanlig syn i Hållnäs. I samma by finns en bergkulle kallad Barnberget *bɑ̃dn̥bær̥k*, som skulle ha fått sitt namn därav att "en kvinna skulle ha fött barn där, när ryssarna brände i socknen". Historierna skulle kunna mångfaldigas, om man gick ut i bygden och frågade de gamla om dessa "förfärliga ryssar" och deras bravader. Men jag vill blott till sist citera ett brev som finns återgivet i "Uppland, skildring af land och folk" I s 276 och som omnämner Hållnäs och några andra norduppländska socknar och visar att ryssarna inte för intet är ihågkomna: "bemälte socknar af den grymma fiendens hand alltför beklagligen äre både till hus och egendom merendels alle afbrände, ruinerade och förstörde, så att största parten af oss gå nu husvilla, ej vetandes hvarest vi med våra hustrur, barn och husfolk och kreatur öfver vintern, som nu tillstundar, kunna oss bärga och uppehålla."

Vad den förra leden i Rossholm emellertid skulle vara, är ej så lätt att avgöra. Sannolikast synes det mig, att vi har att göra med *ross*, det gamla namnet på häst, som anses ingå i synnerligen många namn. Man hade förr ofta hästarna på bete i skogarna, under den tid då man ej hade något arbete åt dem. Detta har varit orsak till namnbildning långt ned i tiden. Man behöver blott omnämna de båda namnen Hästfallet *hə̃stfḁl̥ə*, skog och myr nordost om Slada och Hästhagen *hə̃sthḁgan*, skog sydost om Slada, för att ge belägg för detta förhållande.

Något som skenbarligen förminskar min tolknings beviskraft är, att vid Rossholm, som numera är landfast och delvis uppodlat, ligger för Hållnäs natur synnerligen stora berg. Om man förutsätter att namnet bildades medan endast dessa nådde över vattenytan, är det kanske omöjligt att räkna med *ross* 'häst' i detta namn. Rhezelius förslag *Rosaren* som förmodligen är detsamma som

**Rosharen*, påminner i hög grad om ett namn Rossharan, ett skär i Österbotten, vars förra led Karsten säger vara ”oklar”.

Emellertid kan man räkna med att holmen ursprungligen hade formen av en häst. Allmänt känt är ju, att förhållanden som likhet ofta varit namnbildande, ej minst med avseende på kustens öar, holmar och skär. Eventuellt skulle man också kunna tänka sig, att en olycka eller något annat anmärkningsvärt inträffat för någon eller några hästar på platsen och att detta bidragit till namnbildningen. Som ett säkraste bevis för att *ross* ’häst’ redan tidigt, ännu medan endast berghällarna var synliga och kala, kunde ha använts i Rossholm, vill jag anföra det skälet, att hästarna, då de gick på skogen, säkert gärna lämnade skogen och gick ned till klipporna, kanske vadade ut till dem, för att undkomma de besvärliga myggorna och bromsarna. Ute på de kala klipporna vid det fria, öppna havet fläktade vinden skönt och drev bort de obehagliga parasiterna. En man född i Hermansbo, en gård strax sydost om Rossholm, omtalade också för mig, att man, medan hans far ännu hade hästarna på skogen, nästan alltid fick hämta dem vid Rossholm. Var förhållandet sådant för omkr 50 år sedan, så kan man nog våga förutsätta, att det var lika för några hundra år sedan. Och om då ett stort antal hästar ofta uppehöll sig på holmen, är det ej underligt om också holmen fick namn därav.

Skaten

Skat eller *skate* är, enligt vad A G Högbom säger i sin uppsats ”Om ortnamn och nivåförändringar”, ”beteckning för i havet utskjutande uddar av mer eller mindre blockblandat grus. Namnet är, liksom ör- och har-namnen utmärkande i synnerhet för de mera flacka kusterna av Norrland och Finland ...”. Emellertid förekommer dessa namntyper ganska allmänt även efter norra Upplandskusten.

Numera är ej *skat* och *skate* levande appellativ i dial i betydelsen ’udde’. Man vet möjligen vad ordet avser, men det skulle säkert ej falla någon in att kalla en udde för *skat skat* eller *skate skata*. Man kan däremot höra personer säga Norrskatudden *ngʷurskátúdp*. Men ordet brukas ännu som benämning på trädtoppar, framför allt som beteckning för den del av granen, som blir kvar, då man tagit det bästa till massaved.

Skaten *skátu*, är nu en ganska stor by i den sydöstra delen av socknen vid kusten. Ursprungligen har platsen förmodligen endast varit fiskeplats för de i Göksnåre

boende människorna. Det finnas nämligen ännu rester kvar efter de gamla fiskeanordningarna i form av stenläggningar, som numera kallas Gammalverkarna *gám̃alvár̃ka*. Någon särskilt utmärkande udde är det nu svårt att finna i terrängen, men den som en gång fanns, har naturligtvis genom landhöjningen utplånats. Namnet skrives *Skatan* kb 1664, *Skatan* jb 1686, *Skaten* byk Göksnåre 1781.

Andra namn som *skat* ingår i är Norrskaten *ñg̃urskát̃n*, *ñg̃us̃kát̃n*. *Norrskaten* byk Hållen 1745–57, belägen nordväst om Hållen, Käringskaten *t̃s̃ær̃nskát̃n*, *Kjärng Skaten* byk Hållen 1745–57, belägen intill Norrskaten, Skutskaten *sk̃ùtskát̃n*, *Skutskaten* byk Hållen 1745–57, belägen norr om Hållen, Brånskaten *br̃ènskát̃n*, *Brånskaten* byk Hållen 1745–57, belägen öster om Fågelsundets fiskeplats norr Hållen. I det sista namnet ingår förmodligen ordet *bråne* av fsv *bruni*, *broni* 'brand', som ofta i ortnamn betyder 'svedjeland'. Man kallar ännu ett avbränt jordstycke för *bråne* *br̃éna*. Namnet skulle således betyda 'udden med svedjelandet' eller 'udden där man tänder eldar'. Den förra betydelsen är omöjlig om man därmed avser ett svedjeland för uppodling. Med den senare som utgångspunkt skulle man kanske våga förutsätta, att udden använts för de "falska eldar", som man förr enligt folktron tände på kusterna för att lura de sjöfarande. Berättelserna om dessa lever ännu ett rikt liv i folktrofantasin och man vet berätta om hur man dansade kring eldarna, tydligen i sen tid, för att få elden att föreställa fyr. Ännu för ej så många år sedan hände det, att en man från socknen åklagades för olaga behandling av skeppsbrutna och Hållenborna kallas ännu för Hållenborövarna *h̃oñbor̃óvara*, *h̃oñbor̃óvra*. Kyrkoherde O Larsson skriver i sin bok "Hållnäs Församlings Hembygdskrönika" s 5: "Befolkningen är mycket flitig och arbetsam, men med ett drag av äventyrlust och lättrörlighet i blodet, ett arv från vikingatiden och sjöroverierna, som fortlevede in på 1800-talet. Änterbilor m m fanns fordom i varje kustgård. Och att vrakplundring ansågs som en lovlig hantering därom vittnar ordstäv: 'När Björn (fyrklipporna) yler och Fuggeln (ön Fogeln) lägger ägg, då går det att leva i Hållnäs'. Detta ordstäv finnes bl a antecknat i Östermalms-fängelsets arkiv."

En annan tolkning kan ges om man utgår från dial-uttalet *br̃ènskát̃n*. Man kan nämligen i förleden se ordet *brunn* *br̃øn*, i så fall i betydelsen källa. Att denna användning av ordet *brunn* förekommit, därom vittnar namnet Surbrunn *s̃ùrbr̃øn*, en numera nästan igenvuxen källa, belägen i skogen ung två km söder om

Enskär vid den östra kusten. Ännu kan de gamla berätta om att den förr användes som hälsokälla, vilket ju enbart namnet intygar. Att Surbrunn förr varit en viktig plats i folks medvetande, därom vittnar den uppgiften att det på denna plats skulle ha funnits en runsten, som dock ej kunnat påträffas vid de efterforskningar som gjorts. Möjligen kan den ha fallit eller blivit omkullstött liksom en runsten i närheten, som dock blivit återupprest. Hälsokällor har funnits även på andra platser, såsom Låja *lǽla* och Uttersång *utørsoŋ* vid Gudinge, samt Huskällan *hūstsel̥a* vid Göksnåre. Nu ligger ju Brånskatan tämligen avsides, varför det kanske skulle synas orimligt att där skulle ha varit en källa som utnyttjats för botande av sjukdom, som hälsokälla. Men med den betydelse som dessa hade i folktron, gick man säkert långa vägar för att komma i åtnjutande av deras hälsobringande kraft. Emellertid känner man, åtminstone enligt de uppgifter jag fått, numera inte till någon källa där och den tidiga stavningen med *å* pekar ju också i annan riktning.

Slada

Slada *sláda*, *sláda*, *Ŧáda*, *Ŧàda* Sladaby *slàbyŋ*, *Ŧàbyŋ*, är en av de större byarna i Hållnäs och belägen ung 4 km öster om kyrkan. Namnet skrives (*De*) *slædla* 1312? SD 3 s 100 och 101, *sladha* jb 1545:6, *Slada* jb 1572:23 och jb 1610:6 och likaså jb 1632:23, *Sladha* 1635 Rhez, *Slada* jb 1685, *Slada* kb 1755.

Vad uttalet beträffar kan jag ej förstå annat än att uttalet *sláda*, *sláda*, numera är så gott som allennarådande. Jag har endast en gång lagt märke till att en person sade *Ŧáda*. Att I Isaksson 1935 endast upptecknat *Ŧàda* förvånar mig. Uttalet *Ŧàbyŋ* upptecknades av Hesselman någon gång åren 1898–99.

Jag förutsätter till att börja med att vi i detta namn har att göra med en stam *slad*. Möjligen föreligger denna stam i det adj *sladar* (f *slad*, n *sladt*) med betydelsen 'liggande' som Rietz upptecknat på södra Gottland. Möjligen också i ordet *slafat*, känt av Rietz och ännu bekant exempelvis i Roslagen 'avlångt fat', 'avlångt fat, högre i ändarna, lägre på mitten' (SOA:s dial-ords) och namnet skulle i så fall ha syftning på fatets lutande form. Troligen ingår samma grundord i *slöda* *Ŧøðä* 'viss anordning för fångst av bäckforeller', 'ett slags fångstmedel med ris, vattendraget dämades upp, bildade fall, fisken fastnade i riset' (SOA:s dial-ords). Betydelsen 'lutande' torde även här vara den ursprungliga. Jfr Fritzner *slaðastæ ði* och *sleðaste ði*.)

Går vi till norskt språkområde möter vi ett ord *slade* m 'en Skraaning', 'svagt hældende plan' (Aasen), 'Terrasse' (Ross). I jylländskan betyder *slade* 'lavt sted på mark eller eng, hvor vandet har løb, slette mell. klitbakker' (Feilberg). ODS har också betydelsen 'større fladt stykke land, især: større markstrækning, sammanhængende stykke af ager (og eng)'. I engelskan avser *slade* 'en fuktig Flade' enligt Aasen. Hos Fick–Torp översättes germ *slad* med 'gleiten', glida.

Ordet betyder alltså ursprungligen 'sluttning'. Sedan har det med en viss betydelseövergång kommit att avse 'låg plats på mark och äng', således den nedanför sluttningen liggande markytan.

Vad namnet Slada i Hållnäs från början avsett är svårt att avgöra. Emellertid finns mellan Hjälminge och Slada en mindre sluttning, således precis vad ordet ursprungligen skulle ha betytt. Den plats där sluttningen finnes kallas nu Sladaberg *sl̥adab̥arg*, *Δadab̥arg*. Den senare leden i detta namn avser, som vanligt i ortnamn på *berg* i Hållnäs, endast en mycket oansenlig bergknalle. Den obestämda formen hos namnet torde dock visa att det är tämligen gammalt. Jämför Värstuberget, Byarängsberget och Örnstensberget. Det gamla Slada kunde således från början ha avsett endast sluttningen men så småningom kommit att avse den utvidgning av byn som uppstod, då gårdar byggdes på "slätten" nedanför. Har namnet däremot från början haft en överförd betydelse och avsett 'låg plats på mark eller äng', får man således räkna med att Sladaberg betyder 'berget vid slätten' eller något liknande. Men jag tror dock mera på den förra förklaringen, då naturligtvis platsen vid Sladaberg, såsom högre liggande, blev den först uppmärksammade.

Att förklara skrivformen *slædla* från 1300-talet, tror jag mig knappast kompetent. Men då vissa funderingar bekräftats från sakkunnigt håll, vill jag göra ett försök.

Man skulle kunna tänka sig en avledning av *slad* n eller *slade* m, **sladilar*, i faller men har dessförinnan omljutt *a*-vokalen. Denna form skulle i så fall vara bildad, som jag tror, i analogi med Yndil, namn på åkerstycke i Slada och Edvalla som enligt den tolkning jag framlagt kommer ur **e(ä)wadilar* eller något liknande. Vid sidan av *slædla* har *slada* levat kvar, exempelvis i sammansättningen Sladaberg och sedan kommit att slå ut den andra formen.

Vavd

Vavd *vavd* är en av de större byarna och belägen i den södra delen av socknen. Namnet skrives *Huafdi* 1312? SD 3 s 100 och 101, *wafft* 1492 ULD s 54, *wab* jb 1545:6, *wabd* jb 1572:23, *wafd* och *waffdh* jb 1610:6, *Wass* jb 1632:23, *Wafdt* 1635 Rhez, *Vafdh* jb 1685, *Wafd* kb 1755.

Namnets härledning och betydelse oviss.

Vedlösa

Ung en halv mil sydöst om Hållnäs kyrka ligger en ensam gård med namnet Vedlösa *ve'lōsa*, *ve'lōysa*, *ve'lōsa*. Namnet skrives *Wedlösa* kb 1664, *Welösan* kb 1755, *Wedlösa* kb 1782. I sin uppsats ”Studier över ortnamnen på -lösa” upptar Hj Lindroth ”Vedlösa i Löfsta (Wedlösa Kartan A 182,2 1641)” som enligt medföljande karta måste vara Vedlösa i Hållnäs, varför jag räknar mig den äldre formen till godo.

Länge och ivrigt har de lärde tvistat om lösa-namnen utan att ha kommit till någon allmänt antagen lösning. Några av de olika tolkningsförslagen må här anföras. Man har förfäktat, att den senare leden avsett att uttrycka brist, ett förhållande som nog har sin tillämpning i vissa skämtsamma namn, såsom Tröslösa, annat namn på åkerstycket Nymda i Göksnåre, och Daglösa (myrar) vid Julö, byk 1786. En annan tolkning vill i efterleden se ett uttryck för att platsen ’er ligesom lösnet’ från en äldre by eller ’inlöst eller köpt’. Dessutom har man sammanställt lösa med ags. *laes* (eng. *lease*) och i namnet inlagt betydelsen ’betesmark, äng’. Framför allt denna teori har Lindroth förfäktat i sin nyss nämnda uppsats. Han har i *lösa* velat se ett subst, bildat till ett adj *lös* ’icke hård, mjuk, lucker’ med betydelsen ’mjuk, lös terräng, sankmark’, ’fuktig, sank, vid vatten(drag) belägen äng’. Sahlgren har i ”Svenska ortnamn och svensk bebyggelsehistoria” kritiserat denna tolkning. Han utgår såsom Lindroth ifrån ett adj **laus* dock icke med betydelsen ’icke hård, mjuk, lucker’ utan ’lutande, sluttande’ och ett därav bildat subst. **lausōn* eller **lausīōn*, ’sluttning, dal, dalgång’. Han anser dock att *lösa* i svenska ortnamn genom en viss betydelseövergång avsett ’äng, fält, betesmark’.

Som regel räknas namnen på -*lösa* till de äldsta i ortnamnsskiktet. Av detta skäl, Vedlösa ligger alldeles intill kusten, och ett annat, analogibildning till ett Villösan, namn på ö vid Arholma i Vaddö och Häfverö socken, anser sig Lindroth föranleden att utesluta ”Vedlösa i Löfsta” (se ovan) ifrån de äkta *lösa*-

namnens gemenskap. Själv skall jag inte försöka avgöra hur det förhåller sig, blott påvisa terrängen vid Vedlösa. Denna är tämligen flack, som eljest i Hållnäs. Dock ligger gården på en liten kulle, som sluttar ned mot en numera uppodlad slätt, som säkert varit sank långt ned i tiden och där nu en å rinner fram. Jordmånen är mycket sandig.

Den förra leden kommer förmodligen av ett fsv *vidi* 'skog, skogsdunge'. Och namnet skulle således kunna betyda 'ängen vid skogsdungen'.

Ortnamn på -bo

En i Hållnäs synnerligen talrik ortnamnsgrupp är den med senare led på *bo*. Man kan gott räkna med att de, om man tar med både nu använda och döda, glömda, namn, såsom *Uddebo*, *uddebo* jb 1545:6, *uddeboda* jb 1572:23, *uddeboda* jb 1610:6, *Uddeboda* jb 1632:23, tydligen en gång beläget i närheten av Barknåre eller Vavd och med mansnamnet *Udde* som förled, *Piperboda*, *piperboda* jb 1610:6, som legat någonstans i närheten av Griggebo eller Årböle, Sågarebo och *Olandzboo* jb 1685, *Rutarbo* kb 1755 m. fl. uppgår till ett antal av omkr trettio.

Om den senare leden skriver N Lindqvist i "Bjärka-Säby ortnamn" s 32: "bo, boning, fsv bo eller subst bod, fsv bod, en för kortare vistelse uppförd koja eller skjul, som uppfördes på en från hufvudgården aflägsen plats, där odlingar, ängsmarker eller fiskevatten funnos, för att tjäna som bostad eller förvaringshus under vissa delar af året". Då bo-namnen alltjämt avser platser, där det finns endast en eller blott ett fåtal gårdar, som ligger på ett ganska avsevärt avstånd från de större byarna, får man nog medge, att denna definition stämmer ganska bra, åtminstone vad Hållnäs beträffar. Många av dessa platser har således från början endast använts under sommaren för olika ändamål, kanske för en verksamhet av säter-karaktär. Så småningom har någon helt slagit ned sina bopålar på platsen och förvandlat vildmarken allt mer och mer till grönskande åkrar och odlingar. Ibland har säkert *bo*-namnen inte alls haft någon sådan historia utan en man har bosatt sig på en plats, där det förr ej fanns något skjul alls, byggt och givit gården namn på *-bo*, som således i detta fall närmast betytt gård, och med sitt eget namn som förled eller möjligen något annat lämpligt, såvida inte hans närmaste grannar hjälpt honom med namnbildningen.

Förleden i dessa namn på *-bo* är oftast ett personnamn. Följande översikt ger oss en stark bekräftelse därpå.

Griggebo *grí̥b̥a*, *grìg̥əb̥a*, är beläget ung 7 km rakt söder om kyrkan, uppe i skogstrakten några km från den stora landsvägen. Namnet skrives *griggebo* jb 1545:6, *Grigebodha* jb 1572:23, *Griggeboda* jb 1610:6, *Grigbo* 1635 Rhez, *Gribbebo* jb 1685 och *Griggebo* kb 1755. Förleden innehåller mansnamnet *Grighi*.

Gunnarsbo *gún̥as̥b̥a*, *gùn̥as̥b̥a*, beläget strax väster om Griggebo, hette förr *Sörfinnbo*, *Gunnarsboo* jb 1686 och *Gunnarsbo* kb 1755. Förleden är mansnamnet *Gunnar*.

Gåsbo *gḁás̥b̥a*, *gḁás̥b̥a*, torp inom Edsättra by. Namnet skrives *Gåsbo* kb 1782. I förleden ingår mansnamnet *Gåse* eller fågelnamnet *gås*.

Hermansbo *hár̥mas̥b̥a*, *hḁ̀r̥mas̥b̥a*, är en ensam gård ung en halv mil norr om kyrkan efter vägen ned till Rossholm. Det tidigaste av mig kända belägget är *Hermansbo* byk Hållen 1745–57, dessutom *Hermansbo* kb 1782. Förleden är namnet *Herman*.

Kårbo *k̥ér̥b̥a*, *k̥ḁár̥b̥a*, *k̥ár̥b̥a*, ung 4 km sydöst om kyrkan, möter oss redan 1492 ULD s 54, *korrebode*. Senare belägg: *kårboll* jb 1545:6, *kåreboda* jb 1572:23, *korieboll* jb 1610:6, *Korbo* 1635 Rhez, *Kårbo* jb 1685. Förled är namnet *Kåre*.

Pålsbo *p̥ás̥b̥a*, *pól̥s̥b̥a*, *p̥ḁ́ũ̥l̥b̥a*, *p̥ḁás̥b̥a*, *p̥ás̥b̥a*, strax sydväst om Kårbo, skrives *pölszeboll* och *pölssabo* jb 1545:6, *pölseboda* jb 1572:23, *Polsbo* 1635 Rhez, *Pålsbo* jb 1685. Förled är namnet *Pål*.

Segerbo *ség̥əb̥a*, *sèg̥ər̥b̥a*, ett par km väster om Barknåre, *ssegerbo* jb 1545:6, *Siggrebodha* och *Segerboda* jb 1572:23, *sigarboda* jb 1610:6, *Segherbo* 1635 Rhez, *Sägerbo* kb 1669 (1664) och *Segerbo* kb 1755. Förleden innehåller förmodligen mansnamnet *Sighar*.

Skållbo *sk̥s̥l̥b̥a*, *sk̥ól̥b̥a*, *sk̥ól̥b̥a*, strax nordost om Segerbo, skrives *skollaboll* jb 1545:6, *Skålleboda* och *Skållebo* jb 1572:23, *Skålleboo* jb 1632:23, *Skålbo* 1635 Rhez, *Skolbo* kb 1682 (1664), *Skållbo* kb 1755. I namnet ingår möjligen det ej fullt säkert styrkta mansnamnet *Skalde*.

Åddebo *ó̥b̥a*, *ód̥əb̥a*, *ò̥d̥əb̥a*, ligger ett par km norr om Vavd. *Ådebodha* jb 1572:23, *Ådeboda* jb 1610:6, *Ådebo* 1635 Rhez, *Oddebo* kb 1664 och *Oddbo* kb 1755. Förleden utgöres av namnet *Odde*.

Åsmundbo *ɑ́s̥m̥bɔ́*, *ð̥sp̥ən̥bɔ́*, *ɑ́s̥m̥bɔ́*, *ɑ́sm̥ən̥bɔ́*, omkr tre km söder om kyrkan, skrives *åsmundabol* jb 1545:6, *åsmundzboda* och *Åsmundebo* jb 1572:23, *Åssundeboo* jb 1632:23, *assmundebo* jb 1610:6, *Åsendbo* 1635 Rhez, *Åsmundbo* kb 1755. Förra leden innehåller namnet *Åsmund*, fsv *Asmund*.

Önsbo *ö̃nsbɔ́*, *ö̃nsbɔ́* är numera namn på tre gårdar tre km söder om Vavd. Den västra av dessa bar förr namnet Säter, medan Önsbo avsåg endast den ensamma östra gården. Namnet skrives *önsbo* jb 1545:6, *Ödensboda* jb 1572:23, *Öndzboda* och *Önsbodha* jb 1610:6 och *Önsbo* 1635 Rhez och jb 1685. Den som först slog sig ned på denna plats hette tydligen *Önd*.

Att förra leden innehåller även annat än mansnamn, visar följande namn:

Ekbo *é̃kba*, *é̃ækba*, ligger väster om Barknåre. Förleden innehåller som synes det i Hållnäs ovanliga trädslaget ek. Enbo *jén̥bɔ́w*, *é̃æn̥bɔ́w*, *én̥bɔ́*, beläget ung en km öster om kyrkan, visar prov på en betydligt vanligare barrväxt. Namnet Skogsbo *sk̥ɔ́ksbɔ́* ett f d torp 4 km väster om Barknåre, visar just det typiska för *bo*-namnen, nämligen att de ligger inne i skogen.

En förled som tyder på främmande folkslag i socknen, möter vi i Finnbo *f̥ín̥bɔ́*, *f̥én̥bɔ́*, orten belägen strax sydväst om Barknåre i den samling av *bo*-namn som förekommer där. Förr kallades platsen allmänt för Norrfinnbo till skillnad från Sörfinnbo, numera Gunnarsbo. Norrfinnbo skrives *Norrfinbo* kb 1679 (1664), *Norrfinneboo* jb 1686, *Norfinbo* kb 1755. Ett namn med samma förled är känt från Edsättra som namn på ett torp, nämligen Finnhar *f̥ín̥hár*, *f̥én̥hár*, *Finhar* kb 1782. Att finnar en gång flyttat in i socknen vet man ännu att berätta. Överhuvud är det vanligt att man räknar sig härstamma från främmande folkelement, inte bara finnar utan även balter och t o m ryssar.

Ortnamn på bol och böle

En ortnamnsgrupp i min hembygd, som det ställer sig tämligen lätt att förklara, är den i vilken *bol* eller *böle* ingår som någon del i namnet. Som appellativ är ej dessa båda ord längre levande utan *gård* och *hemman* användes för att beteckna enskild gård. Enligt SAOB har *bol* bl a avsett 'boning, landtgård, hemman'. En annan betydelse skulle ha varit 'stycke jord l. mark, äng'. Om ordet en gång använts i denna betydelse vet jag inte men faktum är att *böle* förekommer i ett namn Skrikböle *skr̥ík̥bɔ́l̥ə*, *Skrikböle* byk Vavd 1778–83, som avser 'självbärande sumpmark'. Själva har jag varit på platsen och sett den lilla sänkan

mellan mindre bergpartier. Några grund kunde min följeslagare och jag ej direkt konstatera. Å nyss nämnda karta finns ej heller någon gård utsatt. Om betydelsen 'äng' en gång funnits hos *böle* i Hållnäs kan jag dock ej med utgångspunkt från detta namn avgöra.

Böle *ból̥ə, bó̥l̥ə, bøl̥ə*, är nu namn på en by några km väster om Vavd. Namnet skrives *Baueleby* 1545, Sthlms tänkebok 1544–48 s 49, *böölö* jb 1545:6, *Böle* jb 1572:23, *bolle* och *Bölle* jb 1610:6, *Bölle* 1635 Rhez, *Böhle* jb 1685.

Nyböle *nȳbøl̥ə, nȳbøl̥ə*, några gårdar i den sydöstra delen av socknen. Äldre belägg: *Nybölle* jb 1572:23, *Nübiulla* och *Nybölle* jb 1610:6, *Nyböle* 1635 Rhez, *Nyböle* kb 1755, *Nybölö* kb 1782.

Årböle *ḁrbøl̥ə, ər̥bøl̥ə, ḁrbøl̥ə* är en by i södra delen av socknen. Namnet skrives *Årbölle* jb 1572:23, *årbolla* och *Årböle* jb 1610:6, *Årböre* 1635 Rhez, *Åhrböle* jb 1685, *Årböle* kb 1755.

Den förra leden i detta namn är fsv *ā* 'å' i genitiv. Namnet betyder således 'gården vid ån'. Då en ganska stor å rinner igenom byn, går denna tydning väl för sig.

Det namn med slutleden *-böle* som synes mig svårast att förklara är Kuggböle *kùgbøl̥ə, kùbøl̥ə kùgbøl̥ə, kùgbøl̥ə, kùgbøl̥ə*. Namnet skrives *Kukeböle* jb 1610:6, *kuggeböhle* jb 1685, *Kuggböle* kb 1755, *Kuggbölö* kb 1782.

Namnets förled är möjligen ett personnamn.

Bol ingår i ett ortnamn, Bollsbro *ból̥spr̥ə, ból̥spr̥ə, ból̥sbr̥ə*, ett par km norr om Slada. Äldre belägg: *Bålsbro* kb 1667 (1664), *Bållsbro* kb 1755, *Bolsbro* beskrivn till 1780–81 års byk Slada. De nuvarande gårdarna ligger något högt och nedanför på de sankade markerna finns ännu resterna av en gammal stenbro, som säkert funnits tidigare än bebyggelsen och efter vilken platsen uppkallats.

Ortnamn på -säter

En ortnamnsgrupp, som i regel anses ha sitt ursprung i det förhållandet, att man en gång bedrivit fäbodrörelse på platsen, är den med *säter*, ensamt eller sammansatt med någon förled, som kan bestå av ett personnamn, djurnamn, toponymicum eller något annat ord. I sin bok "Vad våra ortnamn berätta" säger Sahlgren: "Otaliga äro de ortnamn som äro minnen av den förr i snart sagt hela Sverige vanliga fäbodrörelsen". Beträffande norra Uppland, som i detta fall

speciellt intresserar oss, skriver Hedblom i sin avhandling ”De svenska ortnamnen på säter” s 2: ”För en mansålder sedan fanns t ex ett rikt blomstrande fåbodväsen i norra Uppland ända ned mot Uppsala, men för närvarande torde inte ett enda fåbodställe finnas i bruk i Uppland.”

Hur gamla säternamnen i Hållnäs är, kan endast avgöras i någon mån beträffande ett enda, Edsättra. För de övriga återstår det blott gissning. Att de ej behöver härröra endast från 1800-talet, torde man våga påstå.

Holmsäter *holmsæ̃tər, hølmsætər*, är numera namn på en åker å Barknåre 4. Visserligen behöver ej den förra leden antyda någon större ålder hos namnet, eftersom man på många platser, även i Hållnäs, kan tala om en skogsholme ’skogsdunge’ och det kan följaktligen mycket väl vara denna betydelse hos *holme* som möter oss i detta namn. Men möjligheten finns, att det härrör sig från äldre tid, då vattnet stod längre opp eller markerna var betydligt mer vattensjuka. Att namnet ej finns belagt torde väl bero på att Barknåre redan tidigt blivit det vedertagna namnet på platsen.

Bladsäter *blæsætər*, är namn på en enda gård i Edsättra. Den förra leden innehåller förmodligen appellativet *blad* i någon särskild betydelse. SAOB upptar orden *bladfoder*, *bladfoderhö*, *bladvallshö*, *bladhö*, vilka avser ’hö’ från vissa växter. Förmodligen har man på platsen skördat en växtart med särskilt framträdande blad, vilket sedan blivit namnbildande. I Göksnåre finns ett f d torp med namnet Bladäng *blæ̃g*, belagt från 1781 byk Göksnåre och en åker å 7 Göksnåre Bladängen *blæ̃g, blæ̃g*. I dessa båda namn möter vi tydligen samma förled.

Några km söder om Vavd ligger en gård som förr allmänt kallades för Säter *sætər, sétər, sétər*, Säter kb 1782. Numera får gården som regel bära samma namn som den strax österut, nämligen Önsbo.

Det mest bekanta av säternamnen är Edsättra *jæsætər, edsættra, edsættra*, by 5 km väster om Hållnäs kyrka. Namnet skrives *erisæ trum* 1312? SD 3 s 100, *edssetra*, *ersättra* och *edsättra* jb 1545:6, *edsetra* jb 1546, *Aessättra* jb 1572:23, *Edsätter* jb 1610:6, *Edsättra* 1635 Rhez, *Edsättra* och *Edsättra* beskrivn. till byk 1745. I sin bok om säternamnen uttalar Hedblom i en not s 245 följande förmodan: ”Detta namn (Edsättra) avses möjligen med in villa Egilsetrum, olandie 1291 SD 2 s 109.”

Att med utgångspunkt från de tidigare skrivningarna avgöra vad förleden innehåller, ställer sig svårt. Skrivningarna är så pass mot varandra stridande, att det faktiskt är tämligen omöjligt att komma till någon övertygande syntes. Om man skulle förutsätta att Hedbloms förmodan vore med sanningen överensstämmande, skulle vi således i detta ortnamn möta ett så förnämligt, fornnordiskt namn som Egil, samma namn alltså som huvudpersonen i "Egil Skallagrimssons saga" bär. Men det är ej lätt att föreställa sig, att detta namn, även om uttalet 1291 blev något uppsnyggt, skulle ha blivit anledning till stavningen *erisæ trum* ung 20 år efteråt. Skulle man utgå från denna skrivning däremot, vore det ej omöjligt att anta *Erik* som förled, ett mansnamn som varit och är mycket vanligt. Man skulle dock väntat sig att det gamla genuina uttalet då varit *jæ'sætør*. Men den möjligheten finns att *s* uttunnats till *s* under påverkan av ett uttal *èdsættra* och att således *jæ'sætør* trots allt är ett förfinat uttal. En möjlighet till förklaring finge man, om man i förleden vågade se det finska ordet *eri*, som möter oss i sådana sammansättningar som *eremark* och *erebygd* i betydelsen 'öde, obebodd' enligt SAOB. Att förbindelser tidigt ägt rum mellan finnar och övriga nordbor, visar de många lånorden från fornnordiskan i finskan, där de ofta finns bevarade i oförvanskat skick. Att lån också kunnat äga rum i motsatt riktning redan på ett tidigt stadium och att således finska ord varit bekanta av de människor som bodde på denna sida av Bottenhavet, ej långt från Finland, är ju föga osannolikt. Man får säkert förutsätta, att de människor som först koloniserade Edsättra, var bosatta längre in i landet, förmodligen i nuvarande Lövsta socken, kanske i Österänge, gammal kulturbygd. Om så varit fallet och om människor från dessa platser givit namnet, kan man i denna namnbildning skönja början till den syn på de trakter som Hållnäs omfattar, som lövstaborna ända in i våra dagar haft, nämligen som en fattig ödeplats, där endast ett efterblivet stackars folk bor. Att tolka namnet med utgångspunkt från den nuvarande skrivformen och det genuina uttalet är kanske inte till någon glädje. Om man i förleden skulle våga se ordet *ed* 'gångställe mellan två vatten, t ex två sjöar, eller mellan älven nedanför en fors och älvdalen ovanför samma fors' (Modéer i "Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster"), vilket med hänsyn till naturbeskaffenheten synes mig möta bestämda hinder, Edsättra ligger nämligen på en höjd med sank marker runt omkring, måste man således i den säkert belagda 1300-talsformen se en förväxling mellan *ð* och *r*, något som förekommit och därför ej skulle vara osannolikt även i vårt fall.

Ortnamn på boda

En namntyp som i likhet med den på *säter* skulle antyda fäbodrörelse, är den med *boda* som slutled. Med tanke på dessa båda namnformer gör G Franzén i ”Nordisk Kultur” 5 s 153 följande uttalande: ”I de bygder, där båda typerna uppträda, återfinnas säternamnen närmare moderbyn, varav man dragit den slutsatsen, att de representera ett äldre stadium av boskapsskötsel än bodanamen.” Denna teori har visserligen betvivlats men äger icke desto mindre giltighet för Hållnäs vidkommande, om man nu vågar som tidigare gjorts, förutsätta att fäbodrörelse drivits i Hållnäs av byar belägna västerut.

Det enda nu bevarade *boda*-namn, som kan tänkas ha varit namn på fäbod är Storboda *stōrbōda*, *stōwbōda*, nu namn på en enda gård norr Hållnäs kyrka på vägen till Rossholm. På platsen når berget i dagen lite här och där men man har dock kunnat odla upp en ganska betydlig jordareal. Eftersom terrängen är ganska hög just vid gården, kan man förutsätta bebyggelse där på ett relativt tidigt stadium. Namnet skrives *storboda* jb 1610:6, *Storbodan* 1635 Rhez, *Stoorbodan* kb 1672 (1664), *Storboda* jb 1685.

Även i namnet Gammalboda(rna) *gamaľbōda*, *gāmēľbōyda*, en plats där man förr bedrivit fiske, belägen vid den västra sidan av viken Draget på östkusten av Hållnäs. Boda avser således i detta fall sjöbodar. *Bod* är i denna betydelse ännu levande och användes dessutom i betydelsen affär och som beteckning för gammalt förrådshus.

I sin uppsats ”Ortnamn som leda sitt ursprung från magiska handlingar” har Lindqvist behandlat det i natur- och bebyggelsenamn vanliga, åtminstone i Östsverige, ordet *vret*. Han påvisar, att ordet är släkt med eng. *write*, ’skriva’, och att det ursprungligen betytt ’en inristad linje’, ’en i marken utritad linje’. Numera översättes emellertid ordet *vret* vanligtvis med ’ett inhägnat område’, ’mindre, avsidet beläget åkerstycke, som ligger vid eller i en skog’. Lindqvist konstaterar, att det ”är ett ganska stort svalg befäst” mellan dessa översättningar. Han lyckas dock överbygga det på ett mycket snillrikt sätt genom att fästa uppmärksamheten på de magiska handlingar, som förr varit iakttagna vid uppodlandet av ett åkerstycke. Ur ”den gamle upplänningen Åke Rålambs stora encyklopedi från 1690 Adelig Öfning” citerar han följande som i nämnda 1600-talsskrift står att läsa under rubriken ”Om skogh”: ”När man will bränna Swedjeland, att intet Skogz-Elden skall skada: Man sopar och gör reent runt

omkring fallet, släpar sedan sammastädes på Marcken een Torn wigg (stenyxa) runt omkring och på hwar 20 Stegh eller mehr ströder litet stötte Kåhl af Äske-Eldh, öfver detta skall aldrig Skogz-Elden gå.” Dessa rader syntes mig så mycket mer intressanta som i min hembygd torsviggen *tòdþvígøn* eller åskstenen *òskstén* ännu är känd av de gamle och användes för ej så länge sedan. En äldre person omtalade för mig att en man, som dog 1923, hade haft en sådan sten. En gång när elden kom lös på Orsmossen *òsmøssøn*, *òsmøssøn*, mosse vid Sikhjälma, förra leden namn på vik av Västersjön, Orsen *òsøn*, sprang man efter honom som ägde stenen och när denne gick omkring elden med stenen, såg min sagesman tydligt att det stoppade *støpa*. Jag har sedan själv sett denna sten. Den ligger insydd i en tygbit och bevaras som ett kärt minne av de gamlas tro och liv. Man berättade mig, att stenen förr blev varm när åskan gick. Det händer dock ej numera, ty den har mist sin kraft. Historier om torsviggas som släckt eldar, kunde mångfaldigas men det behövs knappast. Företeelsen visar i alla fall, att man känt till denna ceremoni även om sambandet med uppodlingen av vretarna glömts bort. Det synes mig framgå av vretarnas relativt höga läge, att det är tämligen länge sedan de uppodlades. Andra ord har sedan fått användning som namn på nyodlingar, såsom *sved sved*, *svedja svía*, *röja róia*, *röjningen røjning(øn)*, *ruda rúdu*, *odling ódlög*. Men kanske betecknade också i Hållnäs ordet *vret* ursprungligen ”den rand, som man med torsviggen ritade i marken runt omkring svedjan.”

Ortnamn på vret

Vret ingår i många naturnamn i min hembygd. Den steniga och svår odlade jorden, som endast motsträvt och krävande den största möda släppt till ett litet markstycke under människohand, har säkert hjälpt till att göra ordet gångbart. Ofta användes enbart Vreten *vrétu*, som beteckning på ett mindre, ganska högt beläget åkerstycke, som ofta omgives av en stengärdesgård, som uppenbart vittnar om vad det kostat människorna av svett och möda för att få det lilla området uppodlat. Naturnamn med *vret* som slutled är exempelvis Brännhällsvreten *brènhølsvræt* i Hållen, Gumsvret *gømsvræt* i Slada, Kyrkvreten *tsørkvræt*, i Vavd och *Kussils Vret* byk Vavd 1778–83, *Östervreten* byk Hållen 1745–57.

Tröskvret *trøskvræt*, *trøskvræt*, *trøskvræt*, är namn på en ensam gård strax väster om Sikhjälma by. Namnet skrives *Tröskvret* kb 1782.

För en tolkning av förleden erbjuder sig flera möjligheter. Man skulle kunna förutsätta grodnamnet *trösk trəs̥k* som i SOA:s dial-ordsaml finns upptecknat bl a från Gävleb län. Men jag har svårt att tro på denna tolkning. Ordet är ej numera brukligt som namn på 'groda'. *Trösk* finns också upptecknat som namn på vattenklöver från Jämtl och Gävleb län. Men ej heller detta ord är åtminstone nu levande i dial. Om man skulle förutsätta att *trösk* i betydelsen 'träskning' ingick i ordet, finge man tänka sig, att namnet från början varit **tröskladuvret* eller något liknande, då enligt de uppgifter, som jag i höst fick vid en synnerligen grundlig undersökning av förfarandet vid slagträskning, denna aldrig, i senare tid åtminstone, skett utomhus. Den tolkning som jag själv anser som den enda möjliga är, att man i namnets förled ser ordet **trusk*, en i Hållnäs vanlig avljudsform för *träsk*. Visserligen får man aldrig höra detta ord ensamt uttalas med ö-vokal men i denna sammansättning har det i analogi med verbet *tröska trús̥ka* och *trəs̥ka* kommit att ibland uttalas med ö, då detta med avseende på verbet ju är det riktiga.

Trusk och träsk

Intill gården ligger ett litet träsk, som numera kallas Västersjön *vəst̥s̥jøn*, *vəst̥ər̥jō* n eller Svartsjön *svət̥s̥jøn* eller Svartvikssjön *svət̥vɪks̥jøn*, *Svartviken* byk Sikhjälma 1782, *Svartviks sjön* byk Sikhjälma 1833–34. Detta synes tala mot min teori i någon mån. Men det synes mig icke omöjligt att detta träsk en gång kallats för enbart **Trusket*, **trús̥ə*. Ung 3 km öster om denna sjö ligger Degersjön, i allmänt tal kallad Degertrusket *dəgərtrús̥ə*, *dəgərtrús̥ə*, *dəgərtráf̥ə*, *Deger Träsk* byk Sikhjälma 1782, *Deger Träsket* byk nr 13 1766 och 1779–80. Detta namn synes mig förutsätta ett mindre **trusk* och det är inte omöjligt att vi då har att göra med detta vid Tröskvret. Namnet skulle således betyda 'vreten vid träsket'.

Kanske skulle det ha sitt intresse, att i detta sammanhang påvisa andra namn i vilket detta sällsynta ord ingår. Strax norr om Hjälmenge finns också ett **trusk*, numera torrlagt. Prof Hesselman hörde talas om det under sin vistelse i Hållnäs för omkr 50 år sedan: *trús̥ə* n pr "(neutr bst f) **Trusket ənməs̥ə ɛm̥lə ʝal̥m̥ɲjə o hən*. Strax söder om Rossholm ligger Guntarträsket *gʷnt̥artrús̥ə*, *gʷnt̥artrús̥ə*, *gʷnt̥artrəs̥kə*, vid Ängvreta ligger en sumpig skogsmark kallad Idkvistträsket *ɪd̥kvɪstrús̥ə*, *ɪd̥kvɪstrús̥ə*, vid Göksnåre Ormträsket *ərmtrús̥ə*, *ərmtrəs̥kə*, *ərmtrús̥ə*, *Ormträsket*, byk Göksnåre 1781, Rudträsket *rʉdtrús̥ə* *ruʉtrəs̥ə*, *rʉdtrəs̥kə*. *rʉdtruʉ* *ʃə*, *Rud träsket* byk Göksnåre 1781.

Hul och höll

Till fsv *hul*, *hol*, 'hål' finns en *ja*-avledning *hyl*, isl *hylr*, vars *y* öppnas till *ö* även på uppsvenskt språkområde på grund av den korta stavelsen. Detta ord som betyder 'djup vattensamling', 'djup göl i å eller sjö' är således släkt med det ord som ingår i bynamnet Hållen och sockennamnet Hållnäs, och möter oss i några sjönamn i Hållnäs.

Gubbenshöll *gub̥əns̥s̥l̥*, *gub̥əns̥s̥l̥*, *Gubbens höll* byk Slada 1779–82, är en mindre sjö sydöst om Slada. Den ligger ej långt från Kärringsjön *ts̥ər̥ŋjō̯n ts̥ər̥ŋjō̯n*, kärrings Sjö, byk Slada 1779–82. I Hållen möter oss en åker kallad Gubbenhöll *gub̥ənh̥s̥l̥*, *gub̥ənh̥s̥l̥* som torde innehålla samma ord. Vid Flottskär vid den sydöstra kusten finns ett par sjöar som vanligen kallas Stora Höllen *st̥ər̥h̥s̥l̥ən*, *st̥ər̥a h̥s̥l̥ən*, och Lilla Höllen *l̥i̯sh̥s̥l̥ən*, *l̥i̯la h̥s̥l̥ən*, *Storhöllen* och *Lilla Höllen* byk Vavd 1778–83. Stora Höllen kallas också Stora Hållsjön *st̥ər̥a-h̥s̥l̥jō̯n* och ibland under senare tid Västersjön *v̥əst̥ər̥jō̯n*. Den lilla sjön kallas också Lillhållsjön *l̥i̯sh̥s̥l̥jō̯n*.

Kamhav

Strax sydöst om gårdarna i Malen finns en sjö, eller snarare ett kärr, som kallas Kamhav *k̥əm̥h̥av̥*, *Kamhav* byk Vavd 1778–83.

Namnet Kamhav, som ingalunda är någon till Hållnäs isolerad företeelse, Erik Brevner räknar i sin avhandling "Sydöstra Närke's sjönamn" upp inte mindre än 19 stycken, har åstadkommit åtskillig polemik mellan ortnamnsforskare. Jag skall inte gå in på denna, blott omnämna några tolkningsförslag. Hj Lindroth har i uppsatsen "Två uppsaliensiska vattendragsnamn" tolkat namnet Kamphavet i Uppsala, en gång en liten vattengöl bakom universitetet. Han anser att i detta ingår ett adj *kamber*, enl Rietz betydande 'bråd, brådslande, angelägen', i sjönamnet med den speciella betydelsen 'orolig, stormig, brusande vild'. Att i namnet lägga in betydelsen 'sjön uppe på åsryggen' anser han föga acceptabelt. För övrigt anser han den senare leden använd ironiskt. Erik Brevner anser i likhet med Lindroth, att den senare leden måste förstås som ironiskt använd men tillbakavisar tolkningen av förleden. Han framhåller i stället i likhet med ett par herrar Lampa och Lundahl, att vi i denna har att se fsv *kambr* m i betydelsen 'sandås' och att sammansättningen som regel är äkta, således med förleden direkt lagd till den senare utan genitivböjning. Mot denna tolkning har L

Hellberg gjort vissa invändningar och N Sundqvist har i UNTJ 1945 med avseende på Kamphavet i Uppsala framlagt översättningen 'torgflaket'!

Så till sist några egna reflexioner. Vad den senare leden beträffar, så undrar jag om man nödvändigtvis måste se den såsom ironisk. Skulle man inte kunna tänka sig, att hav förr använts även om mindre sjöar – utan ironisk innebörd. SAOB upptar betydelsen 'insjö' och omnämner bl a Döda havet och Tiberias' hav, som ju i intetdera fallet utgör någon 'sammanhängande vattenmassa som täcker stora delar av jordklotet'. E Brevner omnämner också många namn i vilka hav användes som namn på mindre vattensamling. Oberättigat vore väl ej heller att i detta sammanhang påminna om det tyska *Haff* som namn på mindre vik vid stranden. Skulle man ej kunna tänka sig ett förhållande mellan de olika betydelserna hos *hav* i gången tid liknande det mellan lat *mare* och svenskt *mar*, fastän vi i detta fall har att göra med de båda betydelserna inom vårt eget lands gränser?

I fråga om tolkningen av den förra leden sluter jag mig till den av Brevner förordade, nämligen att *kam-* avser någon intill liggande ås eller bergkam. I Malen förekommer den enda sandåsen i Hållnäs, och denna tycks således icke blott ha fått ge namn åt byn utan även åt sjön intill.

Våg

Något väster om Vavd ligger en plats, numera använd som samlingsplats vid fester, kallad Våg *vɑɑg*, alldeles intill ligger en backe med namnet Vågsbacken *vɑɑksbaʁan*. Strax norr därom låg förr en sjö, numera utdikad, något träskartad, Vågsjön *vɑɑgʃon*, *vɑɑgʃon*, *Wågsjön* byk Vavd 1978–83. (Intill Våg finnes en plats kallad Rysche *rʏʂɪ*, säkert att jämföras med ett Rydze jb 1610:6, namn på plats troligen i närheten av Edsättra, och med Rysche *rʏʂø*, namn på åker i Hållen).

Namnet Vågsjön förekommer på flera platser i Sverige. I sin avhandling om sv sjönamn skriver Hellqvist s 732–733: "Emellertid bör för fullständighetens skull äfven den möjligheten tagas i betraktande, att namnet innehåller sv *våg* 'bölja' motsvarande isl *vágr* m 'sjö, vattenyta'; 'buk' ... eller i alla händelser samma ord i en äldre adjektivisk betydelse 'rörlig, upprörd l. dyl.'. Slutligen må nämnas, att i vissa västnord namn på *vágr* betydelsen 'vik' ingår."

Vilken betydelse vi här har att räkna med, kan vara svårt att avgöra. Vi bör dock kanske stanna inför betydelsen 'vik, bukt', eftersom den anses föreligga i *våg-*

namn i exempelvis Ångermanland enligt T Bucht NoB 32 s 44 och detta landskap i alla fall ej ligger alltför avlägset för att en betydelselikhhet skulle finnas.

Värstuberget

Strax öster om Hållnäs kyrka ligger ett litet "berg", som kallas Värstuberget *värstubárík*. Det är omkr 3 meter högt och delvis överväxt av gran, tall, björk, mossor, lingonris, ljung och ormbunkar. I sin uppsats "Från uppländska afbygder" skriver Hesselman s. 257, att berget "i folktron ... t o m fått tjänstgöra som bostad åt det bergtroll, som enligt sägnen varit byggmästare för Hållnäs kyrka". Och ännu omkr 1930 talade man gärna om att det bodde ett troll i berget och jag minns ännu att jag som barn åkte förbi berget med en viss rädsla, särskilt om det var sent på kvällen.

Sägnen om Hållnäs kyrka är, som Sahlgren påpekat i sin uppsats "Sägnerna om trollen Finn och Skalle och deras kyrkobyggande", en lokaliserad variant av den om Uppsala domkyrka. Han anför en uppteckning gjord av Hesselman, i vilken Värstuberget fungerar som boning för kyrkobyggaren Timmelitut. I en annan anförd uppteckning figurerar också berget som den lyckosamma plats, där prästen hörde det namn som räddade hans liv. I ULMA:s arkiv, 10065:5, möter oss en liknande berättelse, upptecknad av F Hedblom 1933 i Lövsta socken, som jag här vill återge: "Hållnäs kyrka skulle ha vurti byggd av ett troll, säger dom. Prästen i Hållnäs var fattig och hade inte råd att bygga. Men trollet skulle ha prästens ögon i ersättning. Och det där bygget börja bli färdigt, och prästen vart väl skraj. Men när han var ute och gick en dag fick han höra att ett barn skrek, och det var nån som sa: 'Tyst tyst snart kommer pappa Timmelitut hem och dau faur du lejka med prästens ögon och sol och måne' och vad det nu var. Och prästen vart glad han, för det var så bestämt att om han kunde gissa vad trollet hette skulle han få ha ögon kvar. Och han gick till kyrkan, och då höll trollet på att lägga dit en sten. Och då ropa han: 'Timmelitut, lägg stejnen bättre ut!' och då försvann trolle men kyrka blev kvar. Men i ilska kasta han den där stenen långt bort i Hållnäs och där ligger han än." I ULMA:s arkiv, 10065:12 möter oss följande berättelse, som omtalats för F Hedblom av förre kyrkvaktmästaren Karl Larsson i Hållnäs: "När jätten Timmelitut, som byggt Hållnäs kyrka, hoppade ned från kyrkan, tog han ett så kraftigt språng att han slog ned på en berghäll

långt borta i skogen, där man än i dag kan se märken efter hans tår. Det syns hur han hasat framåt i hällen.”

Som synes figurerar berget på något sätt i alla de nämnda historierna. Självfallet står det alltså i närmaste kontakt med denna sägen om det kyrkobyggande, övernaturliga väsendet. Sahlgren säger också i sin nyss nämnda uppsats: "Värstuberget är, som professor Hesselman påpekat, den dialektala uttalsformen för Dvärgstuguberget. Av detta namn synes framgå att trollet var en dvärg."

Emellertid skulle man tycka, att denna teori slås omkull av det faktum, att spindel, det djur som på grund av sin konstskicklighet fått samma "ärofulla" namn, numera kallas för *järg järg*, och dess konstalster *järgnät järnät*. Prof Hesselman har lagt märke till denna egenhet. Han har dock personligen bekräftat, att detta inte utgör något hinder för att namnets förled ursprungligen varit *Dvärgstugu*-. Man kan säkert våga förutsätta att en gång båda uttalen funnits, således både *värg* och *järg*, men att slutligen det senare segrat och det förra blivit kvar blott i detta ortnamn. Enligt SAOB möter man formen *värnsät* redan 1690 i litteraturen. Rietz anför *värg* och *värj*. Enligt SOA:s dial-ordsaml är uttalet av dvärnät i Örebro län ännu *væsnæt*.

Här nedan vill jag ge en liten överblick av namn som står i den intimaste kontakt med jordbruket. Det är nämligen några åkernamnstyper jag tänkte ta upp till behandling. Framställningen gör ej alls anspråk på att vara fullständig men ger dock ett tvärsnitt genom denna ortnamnsgrupp, som åtminstone i någon mån kan sägas vara representativt.

Redan på annat håll har jag behandlat de vanliga vretnamnen varför jag här går dem förbi.

Åkernamn

Naturligtvis möter man ofta beteckningen Åkern *ɑ́kən*, åker å 5 Slada t ex. För att skilja de olika åkrarna åt, sätter man så till olika förleder, Pärnåkern *pæ' ɪrənɑ́kən*, åker å 5 Slada, Dragsåker *dràksɑ́kər*, *dràksɑ́kər*, åker på 3 Edsätra. Åker är ett ännu levande appellativ åker *ɑ́kər*, obst sg, åkern *ɑ́lən* bst sg, åkrar *ɑ́krar*, obst pl, åkrarna *ɑ́kra* bst pl.

Ej sällan kallas ett åkerstycke *gårde*. Ibland enbart Gärdet *jálə*, *jáðə*, åkerfält norr om gårdarna i Slada eller med någon sammansättning, Bastugärdet *bàstɪd'*

l̥ə, åker i Griggebo, Ekgärdet *ə̀k̥k̥ə́l̥ə*, åker å 4 Sikhjälma, Norrgärdet *n̥g̥ur̥iá́l̥ə*, *n̥g̥ur̥p̥á́l̥ə*, annat namn å nyss nämnda åkerstycke i Slada.

Rödja är ett ej så vanligt namn men förekommer dock. Det synes vara yngre till sin användning än de förra, eftersom det mest avser åkrar på sankare marker. Rödjan *ró́ia*, är namn på åkerstycke söder om Slada gårdar och Slada å. I Barknåre har Rödja *rò́ia* upphöjts till heder och värdighet av gårdsnamn, avseende gård nr 3.

Betydligt vanligare är dess släkting *röjning*, av fsv *ryðning*, *rydning*, *rudning* och enligt Rietz med betydelsen 'uppröjdad mark eller äng, nyodling'. Det kanske bör tilläggas att *röjning* endast avser odling å sank mark, mossar och utdikade sjöar, och är således av ett senare datum än exempelvis *åker*- och *gårde*-namnen. Vi möter ordet på kartor från 1700-talet: *Alhflaksrödningen* och *Lillrödningen* vid Storboda, *Hammarviksrödningen* vid Enskär, alla 3 namnen å byk Hållen 1745–57, *Kussels Rödning* byk Vavd 1778–83.

Röjningen *rón̥ing̊ən*, användes som namn på åkrar mellan Hållen och Enskär. Sjöronningen *ʃórón̥ing̊ən*, *ʃöyrón̥ing̊ən*, är namn på åkrar å 5 Slada. Som bebyggelsenamn möter vi ordet i Nyröjningen *n̥yrón̥ing̊ən*, f d torp i Edsättra och Storröjningen *stòrón̥ing̊ən*, torp i Ängvreta.

Det fsv ordet *ruda* f, enligt Rietz 'ett till odling uppröjdadt jordstycke', är också synnerligen väl representerat bland åkernamnen. Liksom *röjningen* avser det odlingar på sank mark och torde inte vara alltför gammalt i sin användning, åtminstone i jämförelse med andra namn. Vi möter ordet på kartor från slutet av 1700-talet: *Långrudan* byk Göksnåre 1781, *Rudan* byk Sikhjälma 1782, *Skarp Ruddu* och *Kussuls Ruddun* byk Vavd 1778–83. I de två sista skrivningarna skymtar det för dial typiska uttalet fram, *rúdu* obst sg. Explosivan förlänges i analogi med exempelvis *led lēd*, *ved vēd*, *steg steg*, *fågel f̥g̊əl* och andra liknande ord. Slutvokalen är också betecknande för det äkta uttalet, jfr *slagan sló̊g̊ə*, *kastrekan k̥àstr̥ǽk̊ə*, *ladan lád̊ə*, *Rudan rú̊d̊ə*, åker å 5 Slada, *Isarudan ð̥sarú̊du*, åker i Göksnåre, *Jönsrudan jò̥nsrú̊du*, åker i Kårbo.

Nämns kan i samband härmed att *odling* m i senare tid börjat användas som namn på nyodlade marker. Odlingen *ó̊dl̥ing̊ən*, nyodlad mark å 5 Slada, Gammalodlingen *gám̥aló̊dl̥ing̊ən*, del av detta stycke. Nyodlingen *n̥yó̊dl̥ing̊ən*, också en del av Odlingen.

Mosse har från sin tidigare användning som namn på myrmark även kommit att i överförd bemärkelse beteckna åkrar: Brunnmossen *brøn̥m̥s̥ʲn̥*, *brøn̥m̥s̥ʲn̥* *brùn̥m̥s̥ʲn̥*, åker i Hållen, Gärds mossen jä2 *_sm̥s̥ʲn̥*, åker å 1 Julön, Igelmossen *ĕgəl̥m̥s̥ʲn̥*, åker å 2 Slada, Östermossarna *ø̥stør̥m̥s̥ʲa*, åkrar i Slada.

Även *grod* m användes någon gång som namn på åker, exv Källgroden *t̥səl̥grō̥d̥*, åker i Åddebo. Som regel är dock detta ords användning som namn på 'sumpig åker eller äng', 'en del af den oplöjda åkern, hvarå gräs gror' (Rietz om *groda* f). Å 5 Slada finns mellan Gärdet och Ängen *ēg̥øn*, en *grod*, Gärds groden *jḁ̄sgrō̥d̥*, som jag själv varit med och slagit med lie flera gånger.

Dahlgren anför orden *sved* f 'svedjeland, uppräjd mark' och *svedja* f 'svedjeland'. Dessa båda ord förekommer också i dial som namn på åkrar. Som regel representera de ett äldre stadium i uppodlingens historia. På byk Hållen 1745–57 finner vi följande namn med *svedja*: Långstrandssvedjan, Starksvedjan och Kolbottensvedjan och dessutom Ledsveden. I skrivningen *Stor Svedden* byk Slada 1754, kommer det dial uttalet fram. Som exempel må vidare nämnas Bosvedjan *bəs̥vī̥a*, åker i östra Kärven, Sveden *svē̥d̥*, åker i Kussil.

Om *kya* säger SAOB under uppslagsformen *kvi* f 'mindre inhägnad för kreatur (särskilt får) ofta anordnad med lätt flyttbara stängsel för att underlätta ombyte av plats för inhägnaden; fälla; stundom hage, liten äng'. Rietz översätter ordet 'fälla, fäfalla, hvari boskapen om sommaren insläppes för att göda åkern' och 'kringgårdadt åkerstycke'. I Hållnäs torde det vara den senare betydelsen, som har den reelaste tillämpningen. Visserligen har en person givit översättningen 'hage' men alla av mig kända *kya* avser numera åkrar. Anmärkas kan även att en skillnad finns mellan representanterna för den norra delen av socknen å ena sidan och de båda från den södra, vad uttalet beträffar. Detta är i och för sig intet märkvärdigt, då en dial-gräns går genom socknen från nordost till sydväst, så att den södra delen kommer höra närmare samman med målen i Frösåkers härad. Övergången från *t̥s̥y̥a* till *t̥y̥a* är emellertid ej något utmärkande för vissa delar av Hållnäs utan förekommer även på annat håll, såsom i Öster-Lövsta socken.

Så skall vi då nämna några exempel: Brunnstyan *brøn̥st̥y̥a*, *brùn̥st̥y̥a*, *brùn̥st̥y̥a* åker vid Magön, Byletyan *b̥yl̥t̥y̥a*, åker Årböle, Byängskyan *b̥y̥ə̥ŋst̥s̥y̥ān*, åker i Byängen Edvalla, Hönskyan *høn̥st̥s̥y̥ān*, åker i Lönnö, *Svinkyān*, byk Slada, beskr 1832–36.

Fly, n eller m, är ett ord som är levande i flera dial. Vad Hållnäs beträffar måste man nog fastslå, att det nu endast brukas i de namn som det lever kvar i. Av dessa att döma har ordet varit mask. I SOA:s dial-ordsaml möter man bl a följande översättningar: 'vattendränk't mark, mellanting mellan mosse och sjö', 'mkt sank myr, gungfly', 'grund vattensamling', 'mkt sank mark'.

I Hållnäs har ordet i några fall kommit att betyda 'åker' och det är därför jag tar upp det i detta sammanhang. I Sikhjälma möter oss *Fly fly*, som namn på en åker, *Fly* byk Sikhjälma 1781. I Slada finns en för Hållnäs synnerligen stor och stenfri odlad slätt som kallas *Flyn flyn*, *Flyskiftet* kartebeskrivn. 1780–81. *Flyn flyn* f d slätteräng, nu skog norr om Sönsaren å 7 Göksnåre bär namnet *Flymyrorna* på byk Göksnåre 1781.

Yndil

I Slada finnes ett större åkerstycke som kallas *Yndil yndil*, *Yndelsängen* och *Yndils Wreten Charta Beskrivning* 1779–81, *Yndel* kartebeskr. 1832.

Någon motsvarighet till detta namn har jag icke kunnat finna på annat håll. Jag har därför varit hänvisad till att förklara namnet så gott jag kunnat på egen hand och det kan ju ha sina risker att framlägga tolkningen. Emellertid vill jag framlägga mitt förslag för att få det diskuterat, eftersom jag gärna ville komma åt dess lösning, då jag förr ofta grubblat på detta namn och även andra i min hembygd framställt frågor om namnets betydelse och givit förslag.

Till att börja med trodde jag, i enlighet med förslag som givits mig, att vi i detta namn hade att söka en avledning till samma stam, som vi möter i det danska *Ynde* och att således namnet skulle ha avseende på jordens bördighet. Den största delen av det åkerstycke, som det här är fråga om, är nämligen mycket bördigt, där förekommer lerjord, som eljest är en sällsynthet i Hållnäs. Emellertid har jag icke vågat sätta någon tro till denna tolkning, eftersom det danska ordet inte tycks ha varit särskilt använt på uppsvenskt område.

Däremot upptar Rietz ett ord und m "sjö", som enligt honom nyttjas blott i sjöars namn: Unden, Unnen, Oppunda, Njurunda, Ragunda, Åsunden. Hellqvist behandlar i sin avhandling om sjönamnen bl. a. Unden och säger: "Dessa namn höra till isl *unnr*, ags *úd*, fht *undia* f 'bölja', möjligen lat. *unda*. Med avseende på betydelseutvecklingen 'bölja, våg - vatten, sjö' kunna jämföras sv. *sjö*, där båda betydelserna uppträda." Vi vet ju, att man kan tala om *sjö* "insjö, hav" och

t. ex. brottsjö, där betydelsen våg skiner igenom. Till detta ord und tror jag att Yndil är bildat i analogi med de bildningar som jag antagit för Slædla och Edvalla. Ur formen *Undil har vi sedan fått Yndil genom i-omljud.

Att en sådan bildning icke är otänkbar synes mig framgå av de exempel, som förekommer i § 56 a i "Nominale Stambildungslehre der altgermanischen Dialekte". "Das altnord. bewahrt einige stark flektierende sachliche diminutiva wie kistell 'kistschen' zu kista, trygell 'kleiner trog', bendell 'kleines band', krækell, nistell, treffell ... hyndla zu hundr ...".

Vad topografiska förhållanden beträffar, så har de ej något att invända mot tolkningen "den lilla sjön".

Då jag för några veckor sedan läste Hesselms uppsats "Från uppländska afbygder" och i denna fann ortnamnet Nymn, Nimbden 1652, kom jag omedelbart att sammanställa det med det Nymdan, som jag påträffat i Hållnäs. Jag gav mig därför ut på jakt efter någon uppsats i vilken Hesselman kunde ha behandlat detta intressanta namn och fann till min glädje att jag ej besvärat mig i onödan. I "Gamla ord bevarade i uppländska ortnamn" (1905) har han behandlat namnet och även framlagt äldre belägg, exv. *de nimdh*, 2 ggr i ett lat. diplom 1312 SD III s. 99.

Innan vi nu går in på någon tolkning av Nymdan, vill jag emellertid först ge en översikt av alla från Hållnäs kända Nymda-namn:

1) Nymdan *ným̃da*, *ným̃da*, åker å 7 i Göksnåre, N Nymda och S. Nymda, byk Göksnåre 1781. Dessa båda namn är nu glömda men torde avse samma åker som den ovan nämnda.

Nymdgrytet *ným̃dgrýt̃*, stenanhopning intill Nymda.

2) Nymdan *ným̃da*, *ným̃da*, skogshage å 1 Lönnö.

3) Nymdan *ným̃da*, *ným̃da*, åker å 2 Julön. Nymnda byk Julön 1786.

Nymdabacken *ným̃dabaḱan*, skog å 2 Julön.

Nymdbacken *ným̃dbaḱan*, lht å 2 Julön.

4) Nymdan *ným̃da*, *ným̃da*, åker å 6 Sikhjälma.

Hesselman påvisar att ortnamnet Nymn i Österlövsta socken kommer av ett germ *nemiða* och att "vokalen y i den modärna formen, äldst påvisad 1692, beror på vanlig labialisering av i i närheten av labiala konsonanter." Under

uppslagsordet *nemida* hos Fick–Torp står bl. a. följande att läsa: ”nemida, heiliger Weideplatz, afränk. nimid m. heiliger, gehegter Waldplatz, Weideplatz für die gehegten Opfertiere (”de sacris silvarum quae nimidas vocant”), lat. nemus.” I Waldes Lat. Etym. Wörterb. finner vi: ”nemus, -oris, Hain, Wald mit Triften und Weiden, Baumgruppe. Lustwald, idg. *nemos ”Biegung, Krümmung, Gewölbe”, einerseits ”Himmelswölbung”, andererseits ”Mulde, Niederung, Tal, Weide.” gr. vemos ”Weideplatz”.

Vad översättningen av ordet angår, har Hesselman givit alternativen ”betesbage, lövhage, lund”, en betydelse som vi förmodligen får stanna inför. Naturligtvis hade det varit mycket intressant om man i dessa namn vågat lägga in någon sakral betydelse. Men vid samtal med doc. Strömbäck fick jag den upplysningen att man i den nordiska mytologin, åtminstone ej ännu, känner Nymda som beteckning för lund, där man offrade. Dock vet vi ju tack vare de skildringar som Adam av Bremen ger av Gamla Uppsala i sin bok ”Gesta pontificum Hammaburgensis ecclesiae” från 1000-talet, att man på denna ort vid templet hade en helig lund och att man där upphängde kroppar av offrade djur och människor. Måne icke en sådan lund kunde kallas för *nemida även i övriga Sverige för länge sedan?

På några av de kommande sidorna vill jag behandla några namn som tyder på ett annat kulturellt förhållande än nu. Mycket förändras under tidernas lopp och gamla seder, arbetsvanor och bruk glöms bort av kommande generationer. Men i ortnamnen kan ofta ett tidigare skedes folkliv och arbetsförhållanden leva kvar som en relikt.

Ortnamn på -kvarn

Numera finns det endast en kvarn inom den stora socknen Hållnäs. Ja, för omkr. 5 år sedan fanns det ingen kvarn alls utan bönderna fick köra den långa vägen till Skärplinge och Lövestabruk i Österlövsta socken för att få mala sin säd.

Att det emellertid förr varit synnerligen gott om kvarnar i socknen, därom vittnar det stora antal namn, i vilka *kvarn* ingår, omkr 20 och från minst 13 byar. Man har haft både vind- och vattendrivna kvarnar, dock mest det senare. Några namn må tala för gruppens rika förekomst: Kvarnbacken *kʷɑ̀dn̥bɑ̀k̥ən*, *kʷɑ̀dn̥bɑ̀k̥ən*, backe vid Storberget i Göksnåre, Kvarnfallet *kʷɑ̀dn̥fɑ̀l̥ə*, *kʷɑ̀n̥fɑ̀l̥ə*, skogen strax norr Norröjningsbron i Hållen, Kvarnhugget *kʷɑ̀dn̥hʷk̥strə*, *kʷɑ̀n̥hʷk̥strə*, förr

betesbage nu skog i Östra Kärven, Kvarnströmmen *kvàdnstròmøn*, *kvànstròymøn*, *kvànstròmøn*, bäck mellan Stenmo och Nyböle och Mjölarplogarna *mìðnaplōga*, åkrar i Hjälmenge.

I ett begynnelsenamn möter oss ordet kvarn, nämligen Kvarnbo *kvánbō*, *kvádnbō*, *kvádnbō*, *kvánbō*, by som ligger ung 4 km sydöst om Hållnäs kyrka. Namnet skrives quarnboo jp 1650, Qwarnboda jp 1686, Qwarnbo kb 1755.

Ännu idag kan man utvisa var den namngivande kvarnen legat och något av hjulen skall enligt uppgift finnas bevarat på någon gård i närheten av platsen, där kvarnen stått. Den drevs av det vatten som strömmade fram i den genom byn rinnande ån. Denna har nämligen en liten fallhöjd just nedanför den nuvarande byn.

I ett annat namn, Juiön, *júl̥ø*, *jul̥ø*, *jul̥ø*, *jul̥øn*, vars stavning skiftat in i senaste tid men som man nu bestämt att det skall stavas på nyss angivna sätt, möter oss också ”kvarn”, även om det sker med ett annat ord. Byn ligger 4 km väster om Hållnäs kyrka på en ganska märkbar höjd över den övriga terrängen. Namnet skrives gylu SD 3 s 100 och 101, giwlä ULD s 54, giulu och gjulå jb 1545:6, gilw och Hiulä jb 1572:23, Hiule jb 1610:6, Julle 1635 Rhez, Jule kb 1667 (1664) Hjulö jb 1685.

I sin bok ”Bjärka-Säby ortnamn” upptar Lindqvist namnen på *hjul* till en ingående behandling. Han redogör för de teorier som uppställts för deras tolkning och fastslår till slut, att i huvudparten av namnen har man att räkna med att en kvarn av något slag funnits på platsen. Han tänker sig, att det framför allt varit skvaltkvarnar, eftersom deras hjul är särskilt framträdande. I sin statistik över *Hjul*-namnen anför Lindqvist Hjulö, Hållnäs socken, men har säkert av misstag råkat skriva Stockholms län i stället för Uppsala län. Han påvisar vidare att det på platsen finnes vattendrag men påstår att det där ej funnits någon kvarn. Detta synes mig dock klart framgå av några namn. Bron, över vilken stora landsvägen går kallas Kvarnbron, *kvànbrōn*, *kvádnbrōn*, *kvádnbrōn*, en del av ån Kvarnströmmen *kvàdnstròmøn*, *kvànstròmøn*, och en åker å 2 Julön kallas Kvarnängen *kvádnægnēn*, *kvànægnēn*. Mannen som omtalade detta för mig, visste också att berätta om hur man förr på kvällen hade farit *fúr̥l* med en sädespåse *sæ̥sp̥s̥a* på hästens rygg till kvarnen för att sedan på morgonen hämta den. Så hade åtminstone ”de allra gamlaste” *dom al̥ra gám̥sta* berättat. Och ännu utvisar några stenar, var kvarnen en gång stått.

Till sist vill jag även i detta sammanhang uttala mina tvivel på SOA:s uttalsform för kvarn *kvarn*. Jag har mycket svårt att tro, att den kan ha förekommit i Hållnäs. Måne icke ett uttal kvarn *kvarn* fattats som riksspråkspåverkat och därför av upptecknaren ändrats?

Kolet i Hållnäs

En mycket karakteristisk bild för Hållnäs är kolbottnarna. De finns litet varstans över hela den vidsträckta socknen, ytinnehållet är 235 kvkm. Ännu kan man lokalisera många av dem där de ofta ligger inne i skogen eller vid eller på någon åker. De har ju numera i många fall blivit uppodlade. I skogarna, ofta på de mest otänkbara platser, framskymtar, under den senaste tidens gräsvegetation och småskog, de runda ringarna. Ej sällan får man se en ännu ganska väl bevarad kolkoja *køul/køla* intill kolbottnen.

Jag har räknat efter och funnit att man kan våga anta, att det i socknen förekommit omkr 150 kolbottnar, kanske skulle man våga anta en ännu större siffra. Man frågar sig nu, vad orsaken till denna talrika förekomst månde vara. Och man finner svaret i det förhållandet att söder om Hållnäs ligger det kända Lövsta. Där uppfördes tidigt, enligt en artikel i "Bättre bostäder" nr 2 1946, redan 1566 en masugn och smedja. Under 1600-talet inkallades Louis de Geer till Sverige av Gustaf II Adolf och hans huvudsäte blev Lövsta. Under hans och hans ättlingars ledning utökades sedan järndriften i Lövsta så, att "från denna tid (1600-talet) och ända in i våra dagar (1917) kan man räkna Leufsta bruk som det förnämsta bland järnbruken i hela vårt land" (UNTJ 1917) och då Gustaf II Adolf talade om "bergvärkens översvinnliga välsignelse" tänkte han nog inte minst på Lövsta. "Redan tidigt hade Leufsta bruk en ej obetydlig järntillverkning. 1640 över 1700 skeppund stångjärn, vid 1600-talets slut 6500 skeppund." "De senaste åren (omkr 1915) har det tillväxats omkr. 1800 ton smältstycken, varav beretts 1200 ton stångjärn och 125 ton stångjärnsavhugg" (UNTJ 1917). Att den väldiga drift som skymtar fram bakom dessa siffror, krävde åtskilliga läster kol, framstår klart och tydligt. Och då Hållnäs låg intill och hade stora och i hög grad obrukade skogar, var det inte underligt, om dessa fick lämna sitt bidrag till järnmalmsförädlingen. Undan för undan kom också stora delar av Hållnäs att höra under baronen vid Lövsta. De skatter som då de underlydande bönderna hade att betala, fick erläggas icke blott i dagsverken utan även i kolning och kolkörning. Man kunde få lämna ända till

40 läster och mer som skatt, innan man fick någon ersättning för det antal som överskred skatten. Att allt detta innebar ett oerhört arbete, kan alla de vittna om som ännu leva och i sin ungdom var med och körde de långa vägarna under tidiga morgnar och ofta sent på kvällarna. Säkert var det i många avseenden gott för människorna att få viss hjälp från bruket, det var ju understundom nästan som en förmyndare för sina underlydande, men att det många gånger innebar ett arbete som gränsade intill trältjänst därom kan icke tvivel råda.

Bland bebyggelsenamnen möter vi ej många namn som antyder, att man kolade på platsen förr i tiden. Strax norr om Edvalla ligger emellertid ett par gårdar, som sedan längre tid tillbaka kallats Gammalkolningen *gām̄əl̄k̄s̄uṇ̄iḡən*, *gā' m̄əl̄k̄s̄uṇ̄iḡən*, numera får platsen helt skämtsamt heta Kongo på grund av sitt något avlägsna läge. Nykolningen *n̄ȳk̄s̄uṇ̄iḡən*, *n̄ȳk̄s̄uṇ̄iḡən*, är namn på en gård i Böle.

Såsom framgår av detta, är det framför allt bland naturnamnen, som man har att söka de namn som visar att man kolat på platsen, något som ju är helt naturligt. Vid Edsättra finns en kolbotten som kallas Aspbotten *āsp̄b̄st̄ṇ*, vid Kussil norr om Vavd Barrkolningen *bār̄k̄s̄uṇ̄iḡən*, *bār̄k̄s̄uṇ̄iḡən*, vid Nyböle Bygårdsbotten *b̄ȳḡas̄b̄st̄ṇ*, vid Malen Dråpsbotten *dr̄āps̄b̄st̄ṇ*, *dr̄aps̄b̄st̄ṇ*, ”dråp har begåtts där i forna tider”, vid Önsbo Smedbotten *sm̄ib̄st̄ṇ*, *sm̄ib̄st̄ṇ*.

Ett namn som också påminner oss om gångna tiders järndrift vid Lövsta, är Järnbohamnen *j̄āṇ̄b̄oh̄am̄ən*, vid Ängskär. Där utskeppades nämligen en stor del av det förädlade järnet från Lövsta och ännu idag bär en större byggnad, kallad Magasinet *māgas̄in̄ə*, vittne om stor skeppsfart. Det är att hoppas, att byggnaden även i fortsättningen får stå kvar som ett minne om gångna generationers arbete.

Bastu

Ett ord som ingår i synnerligen många namn är bastu. Också detta bär vittne om en gången tid, då det fanns en bastu i varje by, ibland vid varje gård. Numera finns som regel endast grunden kvar efter dessa inrättningar, som spelade en tämligen stor roll i förfädernas medvetande, som platsen där man ej blott badade utan även utförde vissa göromål såsom i samband med linberedningen och förberedelserna till ölbrygden.

I Malen finns en åker och beteshage som kallas Basthagen *b̄ast̄h̄aḡ̄ən*, i vilket namn de båda ursprungliga u-ljuden fallit. Samma namn förekommer också i

Åddebo, Vavd, Lingnåre och Julön. Bastugärdet *bàst_ugärlø, bàst_ugädlø*, möter oss i Griggebo, Bastustängslet *bàst_ugslø, bàst_ugslø*, åker i Ängvreta, Bastuvret *bàst_uvret*, åker i Gunnarsbo.

Hampa

Om en gången tids kulturella förhållanden vittnar också namn med växten hampa, *Cannabis sativa*, som förled. I fem namn har jag funnit detta ord och det sannolika är, att om man gjorde en undersökning med inriktning på att finna namn vari hampa ingår, så skulle säkert antalet betydligt ökas. Nu finnes hampa i namn från Edsätra, Finnbo, Hållen och Sikhjälma, exv. Hamphagen *hàmpha_gan*. I Malen finns en sjö kallad Hampsjön *hàm_psjøn*, Hampsjön, byk Vavd 1778–83. Detta namn påminner oss om en av de processer som hampan hade att genomgå, innan den blev färdig till användning för sitt särskilda ändamål.

Hampan är som bekant en spånadsväxt, till växten mycket större än sin huvudkonkurrent, linet, som nu trängt ut hampan från ”marknaden”. Förmodligen har hampan förr kommit till användning vid tillverkandet av nät, skötar och andra fiskeredskap, som ju hade en god åtgång i Hållnäs med sin långa kust och rika fiske. Fiskeredskapen gjordes förr nästan uteslutande av fiskarna själva eller av dem i hemorten lejda arbetare.

Humle, *humulus lupulus*, var också förr en växt som odlades ganska allmänt i byarna, om man får tro de många namn med humle som förled som ännu lever kvar. Jag har räknat inte mindre än 13 stycken. Humlerankans honblomknopp ger ett hartsaktigt ämne av bitter smak, som förr användes vid ölframställningen för att ge detta dess beska smak. Man kan av detta förstå, vilken betydelse denna växt skulle ha haft förr, då man bryggde allt dricka hemma på gårdarna och ej som nu köpte det av en kringfarande bryggare. Också kan man ännu idag på en del platser se humlerankor ensamt och övergivet, slingra sig efter gärdesgårdar och över stenrösen, där den fått vara i fred. Som exempel vill jag nämna ett par namn, Humlegårdarna *hùm_lgärlø, hùm_lgärlø*, åker å 1 Slada, Humlemyren *hùm_lmyrdø, hùm_lmyrdø*, åker i Barknåre.

En gång har säkert alla ortnamn förståtts av dem som givit dem. Det har varit något särskilt i naturen eller andra förhållanden som bidragit till namnbildningen. För de initierade har namnet varit naturligt och lättförstått. Så

småningom har dock betydelsen varit känd blott av några få intresserade för att till slut glömmas och bli oåtkomlig även för de mest kunniga språkforskare.

Verke

På det sätt som här skisserats, har det i någon mån blivit med ordet och namntyper innehållande ordet verke *várka*. Många av det nu uppväxande släktet har inte en aning om vad detta ord betyder, det synes underligt och associeras snarast med skogsavverkning. Och ändå var detta ord ett levande appellativ i hållnäsdiakten för blott ett femtiotal år sedan. Och för många äldre faller det sig ännu naturligt, att man utan någon som helst förklaring talar om verkar.

Verke m är ett mycket gammalt ord med förnäma släktingar i andra språk. I fsv stavas det værke och är nära knutet till fsv værken, vars egentliga betydelse är ”arbete, gärning”, för att sedan sekundärt få betydelsen ”med händer utfört, större, mera betydande arbete”, icke sällan ”med trä som material utfört byggnadsverk”, ”Det blir mot denna bakgrund naturligt att verke, mask., med bet-specialisering till ’byggnad för fiskeändamål’, avser en byggnad av trä”, säger Modéer i ”Småländska skärgårdsnamn”, ”An-st. verke ... torde urspr betytt ’fångstinrättning bestående av ett verk(e) d v s av en genom betydande arbete utförd anläggning (med trä som material).”

Verke torde i Hållnäs ha avsett fångstinrättning för fiske av olika typer. Förmodligen har också där verke från början avsett träställningar. Fiskare Andreas Holmström, som dog för några år sedan, gav 1935 I Isaksson följande översättning av ordet: ”ställning, som gjordes av trä och sattes ned i en ström, bäck e d till att lägga fiskemjårdar i.” Men att ej enbart träställningar fick tjänstgöra, därom vittnar de uppgifter som jag själv erhållit vid mina undersökningar. – Den nuvarande Sladaån är en tämligen sen företeelse. Den grävdes omkr. 1850. Men säkert har, så länge de marker som den passerar, legat över vattenytan, vatten strömmat fram ungefär i dess nuvarande fåra av de gamla ”stenvarar” att döma som för länge sedan varit utnyttjade som fiskeplats. Enligt uppgift skall ivrigt fiske i verkar ha ägt rum på Utaret (Utharet?) *ùtqr̥r̥*, *ùtar̥r̥* strax sydväst om Slada förr i tiden. Vid Öbron *òbr̥n̥*, *òbr̥n̥*, ensam gård intill Sladaån sydöst om själva byn Slada, finns ännu stenvarar, som vittnar om den tid då man bedrev fiske där. Ännu längre ned mot havet, på Östermossarna *òst̥erm̥ss̥a*, har Karl-Gustav Nyström, f 1877, vid sina odlingar funnit stenvarar av synnerligen avsevärd storlek. Dessa var byggda i ung. 90 graders vinkel med ett

större hål där stenläggningarna möttes och dessutom på andra platser efter ”vinkelbenen”. Nere vid Slada skola, som förr allmänt kallades Verkskolan, *vårksköl/an*, *varksköl*, *værksköl*, har man också idkat fiske med verkar, varom namnet Sladaverkarna *slåværka*, *Δåværka*, och Verkfallet *vårkfälø*, bär vittne. Den senaste fiskeplatsen med verkar har varit Gammalbodarna *gāmālbōda*, *gāmōlbōda*, platsen även kallad Bålverket *baål/vårtø*, *baål/vårtø*, vid den innersta delen av Draget *drått*, *drågø*, på den östra kusten av Hållnäs. Många roliga historier vet man ännu att berätta om gångna tiders fiske där i Sundsströmmarna *sūnstrōyma*, Sladaåns förgreningar innan den rinner ut i havet, vid Sundet *sūndø*, *sūndø*, Sundet byk Slada 1779–82. Det var endast bönderna från Slada som hade rätt att fiska i dessa verkar. Fiskarna vid kusten var utestängda och detta gjorde naturligtvis, att dessa ej såg med blida ögon på bönderna och därför sökte göra dessa alla möjliga putsstreck i verkarna eller Sundskojan *sūnskōja* det hus där man kunde få taga igen sig mellan dusterna. Att det blev slagsmål och gräl men också glädje och friskt liv under månklera nätterna, när id och sik glimmade i vattnet och man fångade dem med ljuster, håv, mjärde och ryssja, därom kan man vara viss.

Vid Skaten hade bönderna från Göksnåre sina verkar vid utloppet av den å som kommer från denna bys marker. Dessa verkar såg något annorlunda ut. Man hade lagt en stenvar rakt över åns utlopp. I denna fanns tre hål för mjärdar och ryssjor. Vid den mellersta öppningen hade man gjort en längre mynning, omkr. 15 m lång, som på insidan bekläddes med brädor eller ris för att ej den ”knepigida” skulle undkomma genom hål i stenvaren, sedan man avstängt utgången med en mjärde eller något annat. Erik Lövgren, Göksnåre, f. 1861, berättade för mig, att en natt hade bönderna från Göksnåre fått 1800 idar, vilket man nog måste anse som en god fångst. Namn som förtäljer om dessa verkar vid Skaten är Gammalverkarna *gāmālvārka*, Verkvreten *vårkvreṭṭ*, och Verkmun *vårkmūn*.

Att förhållandena i Göksnåre varit ung. desamma som i Slada, nämligen att verkarna förr legat betydligt längre upp på land, därom vittnar namnet Verkskär *vårksjær*, numera åker å 7 Göksnåre belägen norr om byn. Där finns också verkar för fiske, som alltså använts förr, då vattenståndet var högre. Namnet finns upptaget å byk Göksnåre 1781, Vårkskjær.

Verkskär, *vårksjær*, *vårksjær*, nu slätteräng vid Ängskär, Verkskjær byk Vavd 1778–83, har varit och är det ännu i viss mån fiskeplats för bönderna från Vavd.

Vid Julön möter oss namnet Verkarröjningen, *värkarrönigön*, nu skogsområde, vilket namn också tyder på fiske med verkar, något som är mycket sannolikt eftersom en å rinner fram genom byn. Dock har jag ej hunnit kontrollera detta. Vallamsverkarna *vålamsvärka*, vid Rångsen, har dock varit fiskeplats.

På den östra kusten av Hållnäs möter oss tre namn, som vi här nedan skall se på några ögonblick. På Svartbåda *svätbēda*, *svätbēdan*, utmärkt å G 99 med Svartbodudden, finns på havssidan en vik kallad Glutthamnen *glūtham̄n*, *glūtham̄*, och en udde intill kallad Glutthamnsudden *glūthamsūdp*, *glūthamsūdp*. Intill fiskeläget Skaten finns en vik kallad Glubbodarna *glūbōda*, *glūbōda*. Visserligen skiljer sig det sista namnet i någon mån från de båda förra och man skulle eventuellt kunna förutsätta en annan förled än glutt, men jag är dock tämligen övertygad om att vi här har att göra med samma förled och att det endast är en assimilation som gjort likheten mindre skönjbar.

Ännu i våra dagar är glutta v *glūta*, ett levande ord i dial. med betydelsen ”titta hastigt fram, komma och glo, vara nyfiken”. Ordets ursprungliga betydelse är ”glänsa, glimta” men har sedan fått betydelseövergången till ”se, titta”. I isl är grundbetydelsen bevarad i någon mån, eftersom glotta betyder ”skratta så att tänderna synas, hånle”. Även på sv. språkområde haar ordet haft sin ursprungliga betydelse, vilket framgår av följande citat ur A F Dalins ordbok: ”Röda stugor ... gluttade fram här och var i björkbackarna”, där glutta således betyder ”sticka fram, glänsa, glimta”.

Vad ordet avser i de här nämnda namnen, är svårt att avgöra men jag skulle säkert icke missta mig alltför mycket, om jag antar att den ursprungliga betydelsen är mycket sannolik. Alla tre namnen betecknar strandpartier som ligger längre ut än de nuvarande fiskelägena på motsvarande platser. Namnen skulle således tyda på ett framskjutet läge ut mot havet. Numera användes ej platserna som utgångspunkt för fiske men man har förr haft ”sjövista” *ſjōvīsta*, vid dessa.

Naturligtvis är det ej heller omöjligt att tänka sig betydelsen ”se, titta” i dessa namn. Framför platserna är sikten synnerligen fri. Glutthamnen och Glubboda har därför ursprungligen kunnat vara platser, från vilka man hade utsikt efter olika saker, som kunde intressera, såsom sälar, fåglar, fisk eller fartyg.

I några namn möter oss ordet *kase kása*. Detta appellativ användes ännu i levande talspråk i betydelsen ”hög som man lägger tillhopa av ris och andra bråten för att bränna”. Framför allt användes ordet i sammansättningen valborgsmässkase *valbomaskása*.

Som de flesta vet, använde man förr elden som signal både efter kusterna och inne i landet. I sin uppsats ”Dalarnas vårdkaseberg och tre därmed sammanhörande ortnamnsgrupper” säger P Envall följande: ”vårdkasarna (har) utgjort ett praktiskt signalsystem som nyttjats långt in i ny tid vid allmän mobilisering”. Och då Snorre Sturlasson, som levde på 1200-talet, omnämner i sin ”Heimskringla”, att man vid anfall från utländsk här, tände vårdkasar på höga fjäll för att samla folk till försvar, kan vi därav förstå, att företeelsen har gamla anor. Med tiden har dessa vårdkasar i havsbandet fått tjänstgöra som sjömärken för fiskare och sjöfarande. Kanske har dessa kasar också blivit utnyttjade i strandröveriets tjänst, då man med dessa vid hård storm lätt kunde lura sjöfarare i land på platser, där de ovillkorligen mötte sin undergång. Hesselman skriver i sin uppsats ”Från uppländska afbygder” med tanke på norra Hållnäs-kusten, där vi möter en udde kallad Kasberget *kàsbarē*, Kasbergsuddarne byk Hållen 1745–57: ”När nordostvinden tjöt om höstkvällarna berättas de gamle ”Hållnboröfvarne”, som vedernamnet lydde, ha väckt hvarandra med tilltalet: ’De’ luom på vårom kårstenar nu skä vi ut me’ strandebila”. Se’n bar det af ut på de steniga stränderna och skären, ”falska eldar” tändes, kom någon skeppsbruten i land med lifvet, fick han ”döddrycken”, och om lyckan var god, blef bytet rikligt.”

Om det nyss nämnda Kasberget vet man emellertid att berätta att ”man förr tände kasar där vid krig”, varför det kanske ej var så farligt, som citatet vill göra gällande. Men att gamla tiders sjöröverier lever ett rikt liv i folkfantasin, därom blir var och en övertygad som lyckas vinna inträde i någon gammal fiskares förråd av sjöröverihistorier.

Invid kusten vid Edsättra möter oss namnen Kassundet *kàssuñdø* och Kasudden *kàsuldø*. Mitt i socknen, vid Gunnarsbo, finns ett berg med namnet Kashällarna *kàshēla*. Det är ”högsta punkten i trakten. Man har antagligen tänt kasar där förr”. På Långbådan *l’ōgbēdan*, *l’ōgbēdan*, allmänt kallad Storskäret *stōr fæ’rø*, *stō fæ’rø*, vid östra kusten och på Kaplasse *kāplāsø*, *kāplāsø*, vid nordvästra kusten, hade man långt fram i tiden vårdkasar för signalering vid krigsutbrott.

I isl. möter oss ett verb varpa som betyder ”kasta, uppkasta”. Detta ord är precis detsamma som man på lantgårdar säkert har anledning att använda varje dag, fastän med något ändrad betydelse. Varp n är ett subst till stammen i samma ord. Detta ord kan ha ganska många betydelser men det är endast två av dessa som intresserar oss i detta sammanhang. Varp användes nämligen dels som namn på ”plats efter en strand där sjöbottnen är så jämn, att man kan dra not”, ”ställe där man fångar fisk med notvarp”, dels som namn på den verksamhet som utföres, notdragningen. Av dessa två betydelser är det den först nämnda vi här skall intressera oss för.

I Hållnäs möter vi minst tre naturnamn som innehåller ordet varp, ett av dem, Krokvarpet är dessutom bebyggelsenamn.

Krokvarpet *kròkvarpø*, är en mindre vik i norra delen av Draget. I Isaksson fick 1935 den förklaringen att förra leden avsåg att beteckna ”krok på farvattnet”, vilket naturligtvis ej alls är omöjligt, eftersom naturens beskaffenhet ofta får bidra till namngivningen. Laxvarpet *lòksvarpø* är en vik på Storbrunan, f d holme väster om Lövholmen i Edsättra skärgård. Förra leden antyder att man förr fiskade lax i Hållnäs, något som är en sällsynthet numera. Sandvarpet *sànvarpø*, en vik i Hanviken vid östra kusten, antyder den fina botten, som var en av betingelserna för fiske med dragnot.